

Næringsvirksomhet ved oppløsning av ekteskap og samboerskap

Universitetet i Oslo

Det juridiske fakultet

Kandidatnummer: 502

Leveringsfrist: 25.11.2011

Til sammen 16376 ord

24.11.2011

Innholdsfortegnelse

<u>1</u>	<u>INNLEDNING.....</u>	<u>1</u>
1.1	Tema	1
1.2	Organisering av virksomhet	1
1.2.1	Enkelpersonforetak	1
1.2.2	Ansvarlig selskap.....	1
1.2.3	Aksjeselskap	2
1.2.4	Kommandittselskap	2
1.3	Avgrensning	3
1.4	Oppgavens oppbygging	3
<u>2</u>	<u>RETTSPRAKSIS</u>	<u>4</u>
2.1	Høyesterettspraksis	4
2.2	Lagmannsrettspraksis	5
2.2.1	Virksomhetstype	5
2.2.2	Varighet av ekteskap/samboerskap.....	6
2.2.3	Geografiske forskjeller	6
2.2.4	Dommenes intensitet	7
<u>3</u>	<u>REDEGJØRELSE FOR REGLENE</u>	<u>8</u>
3.1	Sakstype.....	8
3.2	Skjevdeling – el.§ 59	8
3.3	Skjæringstidspunkt – el. § 60.....	10
3.4	Verdsettelse – el. § 69	11
3.5	Stiftelse av sameie – el. § 31 annet og tredje ledd	12

3.6	Tolkning og revisjon av avtale/ektepakt.....	13
3.7	Vederlag ved forøkelse av særeie	14
3.8	Overtagelse av felles bolig og innbo - § 67	14
<u>4</u>	<u>GJENNOMGANG AV RETTSPRAKSIS</u>	<u>16</u>
4.1	Innledning	16
4.2	Gjennomgang av rettspraksis – skjevdelingsspørsmål	16
4.2.1	El.§59, første ledd.....	16
4.2.1.1	Bevisbyrde	17
4.2.1.2	Ombyttinger	20
4.2.1.3	Verdistigning som resultat av gjeldsnedbetaling ved arbeidsinnsats	22
4.2.2	El. § 59, annet ledd	24
4.2.3	El. § 59, tredje ledd.....	25
4.3	Gjennomgang av rettspraksis – Verdsettelsesspørsmål	27
4.3.1	Verdsettelsesmetoder	30
4.3.2	Substansverdi – metoden	30
4.3.3	Avkastningsverdi – metoden	31
4.3.4	Normalresultat – metoden.....	31
4.3.5	Vurdering av verdsettelsesmetodene	32
4.3.6	Verdsettelsestidspunkt	33
4.3.7	Verdivurdering bakover i tid.....	34
4.3.8	Goodwill	36
4.4	Gjennomgang av rettspraksis – Sameiespørsmålet	37
4.5	Gjennomgang av rettspraksis – Tolking og revisjon av avtale/ektepakt.....	40
4.6	Gjennomgang av rettspraksis – vederlagskrav.....	41
4.7	Gjennomgang av rettspraksis – overta felles bolig og innbo etter el. § 67	43
4.8	Gjennomgang av rettspraksis – unntak etter el. § 61 bokstav c.....	45
<u>5</u>	<u>RETNINGSLINJER FOR SKJEVDELING AV NÆRINGSVIRKSOMHET</u>	<u>48</u>

5.1	Innledning	48
5.2	«Kapitaliseringsmodellen».....	49
5.2.1	Beskrivelse.....	49
5.2.2	Vurdering av «kapitaliseringsmodellen»	52
5.3	«Skjønnsmodellen»	54
5.3.1	Beskrivelse.....	54
5.3.2	Vurdering.....	54
5.4	«Sammenligningsmodellen»	55
5.4.1	Beskrivelse.....	55
5.4.2	Vurdering.....	55
5.5	Sammenligning og vurdering av de ulike modellene	55
<u>6</u>	<u>AVSLUTNING</u>	<u>57</u>

1 Innledning

1.1 Tema

Temaet for denne oppgaven er problemer som reiser seg ved oppløsning av ekteskap og samboerskap hvor det er krav fra en av partene knyttet til en næringsvirksomhet. Jeg vil vise hvordan disse spørsmålene kommer opp i rettspraksis. Av totalt 45 dommer som er undersøkt, vil jeg bare ta med om lag halvparten i form av eksempler, og sitere fra dommene hvor noe interessant uttales.

1.2 Organisering av virksomhet

En næringsvirksomhet kan organiseres på mange måter, i det følgende vil jeg komme innom mange av dem, derfor er det kanskje greit med en enkel innføring i de forskjellige formene. En person kan være deltaker i et selskap eller være eier av et enkeltpersonforetak.

1.2.1 Enkeltpersonforetak

Enkeltpersonforetak er en organisasjonsform hvor én person har det totale ansvaret for virksomheten, uten at virksomheten er rettslig sett selvstendig. Dermed utøves virksomheten for en enkelt fysisk persons regning og risiko, og denne personen har fullt økonomisk ansvar for virksomhetens gjeld.

1.2.2 Ansvarlig selskap

Et ansvarlig selskap er et selskap med to eller flere eiere. Disse har personlig og ubegrenset ansvar for virksomhetens gjeld, enten delt eller udelt. Denne delingen fører oss over til to former for ansvarlige selskap, ANS og DA.

I et ANS (ansvarlig selskap) har alle deltakerne personlig ansvar for hele gjelden. Altså er det et solidaransvar. Det en deltaker ikke kan betale, kan kreves fra hvem som helst av de andre.

Den andre formen er DA (selskap med delt ansvar). Til forskjell fra ANS har deltakerne her begrenset sitt ansvar til sin eierandel, selv om de samlet sett har ansvaret for hele gjelden.

1.2.3 Aksjeselskap

I et aksjeselskap har en aksjonær normalt ikke personlig ansvar for selskapets forpliktelser. Ansvaret er her begrenset til den aksjekapitalen som er skutt inn i selskapet. Kreditorer kan i dette tilfelle kun kreve selskapet for kravene de måtte ha, og slik sett ikke ha krav på noe mer dersom selskapet ikke kan innfri.

Det er videre ikke noe i veien for at deltakerne i et aksjeselskap påtar seg personlig ansvar for enkelte av selskapets forpliktelser, for eksempel ved kausjon el. Men noe alminnelig ansvar for selskapets forpliktelser har de ikke.¹

Allmennaksjeselskap er så å si det samme som aksjeselskap, men her er det mange flere aksjonærer og aksjene er tilgjengelige for allmenheten.

1.2.4 Kommandittselskap

Kommandittselskap er en mellomform av aksjeselskap og ansvarlig selskap. Her har komplementaren personlig og ubegrenset ansvar, mens kommandittistenes ansvar er begrenset til deres innskudd (kommandittinnskudd). Altså må det være minst én deltaker som hefter ubegrenset for selskapets forpliktelser og minst én deltaker som har begrenset sitt ansvar til et nærmere fastsatt innskudd.

¹ Woxholth (2007) s.35

1.3 Avgrensning

Jeg vil i det følgende ta for meg rettspraksis som har kommet etter at ekteskapsloven av 4. juli 1991 trådte i kraft, altså fra 1.1.1993. Sånn sett vil jeg ikke behandle eldre rettspraksis selv om ekteskapsloven av 1991, stort sett viderefører bestemmelser som fantes i den tidlige lov om ekteskap. Jeg vil ta for meg de problemene som har dukket opp i den praksisen vi har på området, før jeg mot slutten vil se på problemer som har blitt drøftet i teorien men ikke dukket opp for domstolene. Jeg vil også i det følgende kun ta for meg praksis fra Høyesterett og lagmannsrettene, og utelater slik sett praksis fra tingrettene. Når det gjelder praksis fra lagmannsrettene kommer jeg til å utelate rettspraksis hvor næringsvirksomheten ikke er blant de sentrale spørsmålene, f.eks. der det allerede er enighet om at den ene ektefellen skal få beholde næringsvirksomheten. Jeg vil også avgrense denne oppgaven mot det nært tilknyttede feltet handel med opsjoner. Jeg kan ikke se at det helt faller inn under begrepet næringsvirksomhet.

1.4 Oppgavens oppbygging

Aller først vil jeg se på praksis fra Høyesterett og lagmannsrettene og se på diverse fakta i og om disse sakene. Så vil jeg gå over på de forskjellige bestemmelsene som har blitt tatt opp i denne rettspraksisen og redegjøre kort for dem. Deretter vil jeg gjennomgå avgjørelsene fra Høyesterett og lagmannsrettene, før jeg går over på spørsmål som delvis har kommet opp for domstolene, men som har blitt behandlet i teorien.

2 Rettspraksis

I forhold til oppgjør ved skilsmisse og ved oppløsning av samboerskap generelt, er det forholdsvis få saker som tar for seg oppgjør ved skilsmisse og ved oppløsning av samboerskap hvor krav fra en av partene/begge er knyttet til næringsvirksomhet på en eller annen måte. I det følgende skal vi se på praksis fra Høyesterett og fra lagmannsrettene i slike saker.

Det er i alt 45 saker hvor det har dukket opp spørsmål i tilknytning til næringsvirksomheten til en eller begge ektefeller eller samboere. I enkelte av dommene har det vært spørsmål av sentral betydning for avgjørelsen, mens i andre tilfelle har den bare hatt en sideordnet rolle.

2.1 Høyesterettspraksis

Som nevnt ovenfor er det forholdsvis få saker på feltet, og enda færre som kommer opp for Høyesterett. Det er to slike saker som er behandlet av Høyesterett etter ekteskapsloven av 4.juli 1991 nr. 47, og det er rundt 10 år siden de var oppe for Høyesterett.² At det er såpass få saker som omhandler dette, som har kommet opp for Høyesterett er overraskende. For det er ganske komplekse forhold ved ekteskapsoppløsning dersom en eller begge ektefeller har næringsvirksomhet. I tillegg er det ikke mange slike spørsmål som «besvares» i forarbeidene.

Det er generelt forholdsvis få familie/arv/skifte-saker som kommer opp for Høyesterett. For eksempel i 2010 var det totalt 4 saker som var oppe for Høyesterett på feltet familie/arv/skifte av totalt 71 sivile saker³. Grunnen til at det er såpass få saker oppe for Høyesterett på dette feltet, er blant annet at det er ganske krevende økonomisk å føre en sak gjennom alle tre rettsinstanser, og i familieforhold vil det være moderate verdier det vil være strid om i de fleste tilfelle, som vil gjøre en rettsak ulønnsom. Rettsøkonomisk sett vil en saksøker velge å fremme en sak dersom dens forventede nettoverdi er

² Rt.2001 s.716 og Rt.2001 s.572

³ Høyesterett (2010) s. 1 - 5

positiv⁴. Noe den ikke vil være i mange av tilfellene hvor det er strid om forholdsvis små beløp og utfallet av saken er rundt 50/50.

At det er såpass få saker generelt som tar for seg familie/arve/skifte-rettslige spørsmål har nok sammenheng med at ektefellene ikke anser dette som rasjonelt når det kommer til økonomien (store kostnader) og tiden (tar en god del tid før endelig avgjørelse treffes). I tillegg vil en slik rettssak oppleves følelsesmessig belastende.

2.2 Lagmannsrettspraksis

Av praksis fra lagmannsretten er det en god del flere saker hvor spørsmål i tilknytning til næringsvirksomhet er oppe, enn de som har kommet opp for Høyesterett. Det er 43 slike saker, i tillegg til de som har blitt behandlet av Høyesterett.

2.2.1 Virksomhetstype

I 25 av disse til sammen 45 avgjørelsene er det aksjeselskap (aksjer eller heleid) som er virksomhetstypen, noe som ikke særlig overraskende utgjør over halvparten av avgjørelsene. Av disse 25 dommene hvor virksomhetstypen er aksjeselskap er det syv hvor ektefellen(e) eier alle aksjene i selskapet, altså heleid aksjeselskap. I de resterende har ektefellen(e) stort sett minoritetsposter i aksjeselskap. I hele seks av disse 25 avgjørelsene hvor aksjeselskap er virksomhetstypen, er det handelsvirksomhet ektefellen(e) driver, f.eks. salg av klær⁵, gaveartikler⁶ og sportsutstyr⁷.

Videre er det i 5 av de 23 sakene hvor virksomhetstypen er aksjeselskap snakk om en virksomhet som driver med investering, enten i form av holdingsselskap eller eiendomsinvestering. Konsulent- og håndverkervirksomhet er likt representert med tre avgjørelser hver. I de resterende finner man alt fra gartneri-, bygg-, anlegg-, og industrivirksomhet til helse-, konsulent- og transportvirksomhet.

⁴ Eide og Stavang (2008) s.464

⁵ Se LB-2008-15716

⁶ Se LG-2007-15797

⁷ Se LG-2006-4909

I enkelte av dommene er det strid om flere virksomhetstyper.

Det er 12 saker av totalt 45 som omhandler gård eller landbrukseiendom. De resterende sakene tar for seg andre typer virksomhet, f.eks. interessentskap, eller hvor virksomhetstypen er ukjent.

2.2.2 Varighet av ekteskap/samboerskap

I alle de overnevnte sakene er det forholdsvis langvarig samliv det dreier seg om, alt fra 8 år til 48 år, da er samboerskap forut for ekteskap også tatt med i beregningen.

Gjennomsnittlig er varigheten av dette fellesskapet rundt 17 år og 7 måneder. Det er for så vidt ikke så veldig overraskende, fordi det er i de forholdsvis langvarige ekteskapene og samboerforholdene at sammenblandingen er såpass sterk av partenes økonomi at de vanskelige problemstillingene dukker opp for domstolene. I kortvarige ekteskap vil det være lettere å bevise hva en ektefelle har fra før ekteskapet, og hva som er skapt under ekteskapet. Jo lengre ekteskap, desto større sammenblanding. Og jo større sammenblanding av midler, desto større problemer ved ekteskapets oppløsning.

2.2.3 Geografiske forskjeller

Det er enkelte spesielle trekk man kan se ved disse avgjørelsene. Av disse 45 sakene har hele 15 vært behandlet i Borgarting, altså 1/3-del. Grunnen til dette kan være at Borgarting lagmannsrett bl.a. er Norges største ankeinstans, og er slik sett vernet for om lag 1,4 mill. mennesker.⁸ I Gulating, Frostating og Agder, har det vært forholdsvis elleve, ni, og seks saker. To saker har vært i Eidsivating og to i Hålogaland.

Denne forskjellen er det vanskelig å si noe konkret om, for det kan være mye som kan spille inn her. Det gjenspeiler i hvert fall ikke befolkningen på de ulike områdene i landet, utenom for Borgartings vedkommende. Siden det er forholdsvis få dommer på feltet kan disse forskjellene i antall saker også skyldes tilfeldigheter.

⁸ SSB (2010)

Hele ti av 25 avgjørelser som dreier seg om aksjer, er fra Borgarting lagmannsrett. Et annet forhold som er interessant er at hele seks av tolv saker som dreier seg om gård/landbrukseiendom er fra Frostating. Det er også veldig rart, for de største jordbruksarealene finner man ikke under lagdømme Frostating. I tillegg kan man se at det ikke er noen saker i Hålogaland som tar for seg gård/landbrukseiendom av de sakene på dette feltet. Hva grunnen til dette kan være er for meg ukjent, hvis ikke det skyldes tilfeldigheter.

2.2.4 Dommenes intensitet

Også på dette område er det noen spesielle trekk. Dersom man sorterer dommene kronologisk etter når de er avsagt, ser man at de fleste dommene har kommet etter årtusenskiftet. Dette til tross for at antall skilsmisser i disse årene har holdt seg forholdsvis stabilt⁹.

Selv om de klart fleste lagmannsrettsavgjørelsene som omhandlet næringsvirksomhet kom i perioden 2005 – 2007, var mange av sakene i rettsapparatet allerede i årene 2003 – 2006. De to artiklene som tar for seg et sentralt problem rundt dette temafeltet (Skjevdeling av foretak: Avgrensing og verdsettelse av skjevdelingsformuen av Johan Giertsen fra 2003 og Skjevdeling av næringsvirksomhet av Randi Egge fra 2005), altså skjevdeling av næringsvirksomhet kan være et resultat av denne forholdsvis høye intensiteten av saker som var i domsapparatet på den tiden.

⁹ SSB (2010)

3 Redegjørelse for reglene

3.1 Sakstype

Av disse til sammen 45 sakene tar 24 av dem opp spørsmål om skjevdeling av næringsvirksomheten. I ti saker tas det opp spørsmål vedrørende verdsettelse av næringsvirksomhet, og i syv spørsmål vedrørende stiftelse av sameie. Videre er det ti som tar opp spørsmål vedrørende tolking av avtale/ektepakt eller spørsmål vedrørende revisjon av allerede inngått avtale/ektepakt. To saker behandler spørsmålet om vederlagskrav, hvor en ektefelle/samboer har medvirket til å øke den andres særeie. I to andre saker tas opp spørsmålet vedrørende el. § 67, hvor en ektefelle ønsker å overta den tidligere felles bolig. Ved denne vurderingen legges det vekt på næringsvirksomhetens tilknytning til boligen ved avgjørelsen. Som det fremgår av disse tallene så behandler noen av avgjørelsene flere spørsmål tilknyttet næringsvirksomhet.

I det følgende vil jeg kort gjennomgå reglene som har kommet opp for domstolene ved spørsmål knyttet til næringsvirksomhet.

3.2 Skjevdeling – el. § 59

Regelen om skjevdeling finner man i el. § 59. Dette er kanskje den enkeltbestemmelsen i loven som oftest behandles av rettsapparatet og for så vidt også i teorien. El. § 59 har følgende ordlyd:

«Verdien av formue som klart kan føres tilbake til midler som en ektefelle hadde da ekteskapet ble inngått eller senere har ervervet ved arv, eller ved gave fra andre enn ektefellen, kan kreves holdt utenfor delingen.

Vil retten til å utta midler etter første ledd føre til et åpenbart urimelig resultat, kan den helt eller delvis falle bort. Ved vurderingen skal det særlig legges vekt på ekteskapets varighet og ektefellenes innsats for familien.

Dersom sterke grunner taler for det, kan en ektefelle gis rett til å holde utenfor delingen hele eller deler av verdien av felleseie som ikke omfattes av første ledd.

Er samlivet gjenopptatt etter separasjon, og deling har funnet sted, skal formue som ektefellene har fra det tidligere oppgjøret, likestilles med midler som nevnt i første og andre ledd dersom ektefellenes midler på ny skal deles».

Den mest interessante bestemmelsen er den som følger av første ledd. Annet ledd og tredje ledd er mer av typen «sekkebestemmelser» som krever «urimelig resultat» og «sterke grunner». Altså en vurdering som baserer seg på skjønn, og som omfatter «alt».

Tone Sverdrup skriver i Norsk lovkommentar om forståelsen av denne bestemmelsen i note 212 til ekteskapsloven at det er den som krever skjevdeling som har bevisbyrden for at verdiene stammer fra arv, gave eller fra før ekteskapsinngåelsen, jfr. uttrykket «klart». Sannsynlighetsovervekten skal være mer enn vanlig, og dette følger allerede av ordlyden.

Videre skriver hun i note 213 at dersom de opprinnelige midlene er i behold, er kriteriet «føres tilbake til» tilfredsstilt. Det er også forholdet når det har skjedd en ombytting til andre verdier. Er derimot de opprinnelige midlene forbrukt, er skjevdelingsretten normalt tapt.

Mer om denne bestemmelsens forståelse uttales i bl.a. Familieretten av Lødrup/Sverdrup på s. 262:

«Når skjevdelingsmidlene er benyttet til nedbetaling av ektefellens egen gjeld, vil retten til å holde midler utenfor delingen avhenge av hva lånebeløpet i sin tid ble benyttet til. Dersom lånet finansierte eiendeler som er i behold på ektefellens rådighetsdel, har nettoverdien av eiendelen økt i verdi. Det finnes derfor verdier som «klart kan føres tilbake til » arvegodset mv.»

Om nedbetaling av forbruksgjeld uttales følgende i Ekteskapsloven av Holmøy/Lødrup på s. 394:

«En nedbetaling av forbruksgjeld bør imidlertid ofte likestilles med forbruk, slik at skjevdelingsretten er tapt. Dette må også bli følgen når nedbetaling er knyttet til verdier som er gått tapt; en næringsvirksomhet er f.eks. nedlagt».

Synspunkt til Thomas Eeg på dette følger av «Deling av ektefellers formuer ved separasjon og skilsmisse» på s. 347 at gjeldsnedbetaling med midler ektefellen har arvet, fått i gave eller har fra før ekteskapet vil normalt ikke være grunnlag for skjevdeling i medhold av § 59 første ledd. Dette er spesielt klart hvor det er nedbetaling av forbrukslån. Det samme er utgangspunktet hvor det er snakk om gjeldsnedbetaling av et lån som i sin tid er brukt til å erverve eller påkoste formuesgoder. For disse formuesgodene erverves ikke ved at gjelden nedbetales.

Disse uttalelsene i teorien dekker de fleste problemene som dukker opp relatert til el. § 59, og kan slik sett fungere som en kort innføring i denne bestemmelsen.

3.3 Skjæringstidspunkt – el. § 60

Bestemmelsen som regulerer hva som skal settes som skjæringstidspunktet for hva som skal med på et skifte av felleseie når det gjelder erverv, avkastning og gjeld er el. § 60.

Bestemmelsen lyder:

«Det som skal deles, er den formuen hver ektefelle hadde

- a. da begjæring om separasjon eller skilsmisse kom inn til fylkesmannen eller stevning med krav om separasjon eller skilsmisse kom inn til retten, eller da samlivet ble brutt dersom dette skjedde først,
- b. da ektefellene avtalte deling etter § 57 bokstav b,
- c. da krav om deling etter § 57 bokstav c kom inn til retten, eller
- d. da stevning med krav som nevnt i § 57 første ledd bokstav d eller e kom inn til retten.

Avkastning av midler som en ektefelle helt eller delvis var eier av, og som blir opptjent etter de tidspunktene som er nevnt i bokstavene a til d, skal ikke deles.

En ektefelle kan ikke kreve fradrag for gjeld ektefellen har pådratt seg etter de tidspunktene som er nevnt i første ledd bokstavene a til d».

Hovedregelen fremgår av første ledd bokstav a. Der separasjon skjer etter begjæring fra en av ektefellene eller fra begge i felleskap, er det formuesforholdet når separasjonen ble begjært som legges til grunn. Det avgjørende tidspunktet her vil være når begjæringen kom inn til fylkesmannen. Det er ett unntak fra dette, og det er når partene bryter samlivet før de går til rettslige skritt for å få separasjon eller skilsmisse. I dette tilfelle vil tidspunktet for samlivsbruddet være avgjørende. Dette er et veldig viktig unntak, for i de fleste tilfellene har partene allerede flyttet fra hverandre når begjæring om separasjon kommer inn til fylkesmannen.¹⁰

3.4 Verdssettelse – el. § 69

Bestemmelsen om verdssettelse av verdiene i felleseiet er å finne i el. § 69, som lyder slik:

«Blir ikke ektefellene enige om verdien av eiendeler som den enkelte skal beholde etter § 66 eller overta etter § 67, fastsettes verdien ved skiftetakst. Taksten skal svare til eiendelenes omsetningsverdi når ikke annet er særskilt bestemt.

Når en ektefelle beholder eiendeler som han eller hun eier fullt ut, skal verdssettelsen knyttes til verdien på det tidspunktet som er nevnt i § 60. I andre tilfeller skal verdssettelsen ved offentlig skifte knyttes til verdien på utlodningstidspunktet, og ved privat skifte til verdien da det ble bestemt hvem som skal overta eiendelen.»

Som det fremgår av el. § 69 første ledd har ektefellene på skiftet frihet til å avtale verdien av eiendeler. Blir ektefellene ikke enige om verdien, står de fri til å avtale hvordan denne verdssettelsen skal foretas. Dersom de ikke kommer til enighet om dette heller, fastsettes verdien av skiftetakst. Skiftetaksten kan kreves selv om ektefellene ikke har klarlagt hvem av dem som skal ha eiendommen utlagt til seg.¹¹

¹⁰ Lødrup og sverdrup (2011) s.233

¹¹ Holmøy og Lødrup (2001) s.483

Ektefellene kan som sagt også bli enige om en annen fremgangsmåte for verdsettelsen, f.eks. at to eller flere takstmenn fastsetter verdien sammen eller som gjennomsnitt av deres individuelle verdivurderinger. En slik avtale vil være bindende for ektefellene.¹²

Ved næringsvirksomhet blir det større og flere problemer rundt verdsettelsen. For det første vil det i de fleste tilfellene være snakk om større verdier, og verdsettelsen vil også basere seg på en vurdering av framtidsutsikter i de fleste tilfelle, noe som gjør verdsettelsen skjønnsbasert. I tillegg vil det i de fleste tilfelle være en goodwill å ta hensyn til, noe som ytterligere vanskeliggjør verdsettelsen i kroner.

3.5 Stiftelse av sameie – el. § 31 annet og tredje ledd

El. § 31 omhandler i hovedsak ektefellers råderett. I paragrafens annet og tredje ledd tas det opp spørsmål om stiftelse av sameie. El. § 31 annet og tredje ledd lyder slik:

«Eiendeler som erverves av begge ektefellene, blir sameie mellom dem. For slike eiendeler gjelder lov 18. juni 1965 nr. 6 om sameie dersom ikke noe annet er bestemt eller følger av det særlige forholdet mellom ektefeller.

Ved vurderingen av hvem som har ervervet eiendeler som har tjent til ektefellenes felles personlige bruk, som felles bolig og vanlig innbo, skal det legges vekt på en ektefelles arbeid i hjemmet.»

Av dette kan man forstå at ekteskapet ikke i seg selv innebærer noe sameie i det ektefellene eier. Bestemmelsen i el. § 31 annet ledd første punktum fastslår det selvsagte at det ektefellene erverver i felleskap blir i sameie mellom dem. Denne bestemmelsen er tatt med av informasjonshensyn.¹³

Bestemmelsen i el. 31 annet ledd andre punktum fastslår at sameieloven gjelder også for ektefeller, men sameieloven regulerer bare forholdet *etter* at sameie er etablert, og har ingen regler om hvordan sameie kan stiftes.

¹² Holmøy og Lødrup (2001) s.483

¹³ Lødrup og Sverdrup (2009) s.131

Reglene om eierforholdet er i stort grad basert på ulovfestet rett og utviklet i rettspraksisen på dette feltet.

3.6 Tolkning og revisjon av avtale/ektepakt

Dette baseres i hovedsak på reglene i avtaleretten om tolkning og revisjon av avtaler. På dette område finnes det en bestemmelse i ekteskapsloven som kan være av interesse, og som har blitt behandlet i rettspraksis ved revisjon av avtaler og ektepakt. Det er bestemmelsen i el. § 65 og som har følgende ordlyd:

«Reglene i denne loven er ikke til hinder for at ektefellene inngår avtale om oppgjøret. En avtale kan likevel helt eller delvis settes ut av kraft hvis den vil virke urimelig overfor en av partene. I stedet for å sette avtalen ut av kraft, kan retten bestemme at ektefellen som blir urimelig dårlig stilt, blir tilkjent et beløp fra den andre ektefellen.

Søksmål etter første ledd andre og tredje punktum må være reist senest tre år etter at avtalen ble inngått.»

Av forarbeidene¹⁴ til denne bestemmelsen fremgår det at ektefellene i utgangspunktet står helt fritt til å avtale oppgjør som avviker fra det som ville blitt resultatet dersom lovens regler ble lagt til grunn. Det interessante på dette område er første ledd annet punktum, om at en avtale kan settes ut av kraft dersom den vil virke urimelig. Denne bestemmelsen, eller for så vidt tolkning og revisjon av avtale/ektepakt generelt baserer seg på reglene i avtaleretten, og det er momenter oppstilt i rettspraksis på avtalerettens område som vektlegges ved tolkning av slike avtaler.

Men det finnes likevel noen interessante dommer på feltet, spesielt hvor den ene ektefellen holder tilbake informasjon av interesse ved verdsettelsen av næringsvirksomhet. Noe som gjør at virksomheten verdsettes til et lavere beløp enn den reelle verdien.

¹⁴ Ot. prp. nr. 28 (1990-1991) s.124

3.7 Vederlag ved forøkelse av særeie

På dette feltet er det to regler. Den ene finner man i el. § 63 og den andre i § 73.

Førstnevnte bestemmelse gjelder forøkelse av eget særeie, mens sistnevnte bestemmelse gjelder forøkelse av den andres særeie. De interessante problemene knyttet til næringsvirksomhet har kommet opp i tilknytning til den andre bestemmelsen, altså el. § 73. Bestemmelsen har følgende ordlyd:

«Har en ektefelle gjennom bidrag til familiens underhold, ved arbeid eller på annen måte i vesentlig grad medvirket til å øke midler som er den andre ektefelles særeie, kan han eller hun tilkjennes vederlag fra den andre ektefellen.»

Med dette menes både direkte bidrag i form av penger og arbeidsinnsats, og indirekte bidrag som f.eks. arbeid i hjemmet.

3.8 Overtagelse av felles bolig og innbo - § 67

Bestemmelsen om dette er å finne i el. § 67, og har følgende ordlyd:

«Når særlige grunner taler for det, kan en ektefelle uten hensyn til tidligere eierforhold kreve å overta:

- a. fast eiendom eller andel av fast eiendom som utelukkende eller hovedsakelig har tjent til felles bolig, hvis ikke den andre har odelsrett til eiendommen, eller den er ervervet fra hans eller hennes slekt ved arv eller gave,
- b. andel eller aksje i boligselskap eller obligasjon som ektefellenes rett til leie av felles bolig har vært knyttet til,
- c. leiekontrakt om retten til den felles bolig, eller
- d. vanlig innbo i det felles hjemmet.

Ved vurderingen skal det legges vekt på ektefellenes og barnas behov.»

I utgangspunktet kan denne bestemmelsen se ut til å være helt uinteressant ved spørsmål knyttet til næringsvirksomhet. Men som jeg senere skal komme tilbake til, vil det i enkelte tilfelle være slik at næringsvirksomheten til en av ektefellene er knyttet til boligen, selv om eiendommen i hovedsak har «tjent til felles bolig». Dette er relevant i forhold til bestemmelsen og vektlegges som et av flere forhold når retten tar stilling til om hvem av partene skal overta deres tidligere felles bolig.

4 Gjennomgang av rettspraksis

4.1 Innledning

I rettspraksis ser man at det er saker relatert til skjevdeling, skjæringstidspunktet, krav om å overta tidligere felles bolig, vederlag for å ha økt den andre ektefellens særeie, tolkning av avtale/ektepakt, spørsmål relatert til verdsettelse og spørsmål om sameie er etablert som oftest har dukket opp.

I det følgende vil jeg ta for meg disse sakstypene. Når det gjelder tolkning av avtale/ektepakt vil jeg ikke gå i detalj, siden der dreier det seg mer om en alminnelig avtaletolkning.

4.2 Gjennomgang av rettspraksis – skjevdelingsspørsmål

Som tidligere nevnt kommer skjevdelingsspørsmål opp i 24 av 45 saker. Her vil jeg sortere sakene etter hvilke ledd i skjevdelingsbestemmelsen i el.§59 de tar for seg.

4.2.1 El.§59, første ledd

I hele 20 av disse 24 sakene dreier hovedspørsmålet seg om el.§ 59, første ledd, enten i hovedsak eller sammen med el.§59 annet eller tredje ledd.

I 14 av tilfellene er det mannen som krever skjevdeling etter el. § 59, første ledd, og i 6 av tilfellene er det kvinnen som krever skjevdeling etter el. § 59, første ledd. Det har kanskje sammenheng med at det er stort sett mannen som er den formuende parten i de fleste av disse sakene.

El.§59 første ledd lyder slik:

«Verdien av formue som klart kan føres tilbake til midler som en ektefelle hadde da ekteskapet ble inngått eller senere ervervet ved arv, eller ved gave fra andre enn ektefellen, kan kreves holdt utenfor delingen».

I all hovedsak er problemene tilknyttet vurderingen av om midler «klart kan føres tilbake».

Ordlyden leder oss videre til de problemene som dukker opp i rettspraksis, i form av bevisbyrde, ombyttinger og verdisvingninger.

4.2.1.1 Bevisbyrde

Denne er ikke spesiell for skjevdeling av næringsvirksomhet, men bevisbyrden er et av de områdene hvor problemene kommer klarest frem ved skjevdeling av næringsvirksomhet, det pga. hyppigheten av utskiftninger/ombyttinger, vedlikehold og investeringer. I tillegg har man ofte ikke konkrete holdepunkter for hva den enkelte ektefellen eide før ekteskapet og hva som er ervervet under ekteskapet av næringsvirksomhetens eiendeler.

Et slikt tilfelle hadde man i LB-2008-15716 hvor den ene ektefellen (mannen) hadde krevd skjevdelte det vesentligste av verdien av boligen og krevd å utta denne på skiftet etter ca. syv års ekteskap, med to års samboerskap forut for ekteskapet. Dette begrunnet mannen med at ca. 80 % av kjøpesummen for deres enebolig som de kjøpte året etter ekteskapsinngåelsen var egenkapital, og en vesentlig del av denne egenkapitalen var midler han hadde fra før ekteskapsinngåelsen. Lagmannsretten la til grunn at ektefellene forut for ekteskapet hadde svært sammenblandet økonomi. Sammenblanding var bl.a. knyttet til mange aksjeselskaper¹⁵ som ektefellene hadde drevet, som gjorde at det ikke var «klart» hva som tilhørte den ektefellen som krevde skjevdeling. Mannen fikk ikke

¹⁵ Totalt tre aksjeselskaper: murmestervirksomhet, konsulentvirksomhet og importvirksomhet (klær)

medhold i denne saken. I denne dommen uttalte lagmannsretten at en ektefelle har krav på skjevdeling av verdier som klart kan føres tilbake til midler som han eller hun hadde da ekteskapet ble inngått etter ekteskapsloven § 59 første ledd. Lagmannsretten var også inne på hva dette klarhetskravet innebærer, og sa at den som krever skjevdeling har bevisbyrden for at verdiene som kreves skjevdelte kan føres tilbake til verdier som forelå ved ekteskapsinngåelsen. I tillegg har den som krever skjevdeling bevisbyrden for at de verdiene skjevdelingskravet bygger på, faktisk tilhørte vedkommende ektefelle ved ekteskapsinngåelsen.

Videre siterer retten fra Thomas Eeg s. 362¹⁶:

«Beviskravet «klart» gjelder selvsagt også for de tilfeller der det er uklart hva ektefellen faktisk *hadde* av midler da ekteskapet ble inngått».

Tilsvarende uttalelse er å finne i LA-2007-172638 hvor saksforholdet var at den ene ektefellen, hustruen i dette tilfelle, krevde skjevdelte verdien av gården de hadde bodd på i de siste 7 år før ektemannen flyttet ut. Ekteskapet mellom dem var på ca. 7 år med 1 års forutgående samboerskap. Hun begrunnet skjevdelingskravet med at hun var eneeier av gården på det tidspunkt hun inngikk ekteskap. Mannen hevdet å ha kjøpt seg inn i gården for en halvpart, ved innfrielsen av restgjelden på gården. Han hevdet at gården nå var i sameie mellom dem. Lagmannsretten kom til at ektemannen ikke hadde noen eierandel i gården, og hun fikk skjevdelte etter el. § 59.

Her sa lagmannsretten følgende med henvisning til Holmøy/Lødrup: «Ekteskapsloven – og enkelte andre lover med kommentarer» side 368:

«Ekteskapsloven § 59 fastslår at verdien av formue som klart kan føres tilbake til midler en ektefelle hadde da ekteskapet ble inngått kan kreves holdt utenfor delingen ved felleseieskifte mellom ektefellene. Det er den som krever skjevdeling som har bevisbyrden, og det kreves mer enn vanlig sannsynlighetsovervekt».

Lignende uttalelser er også å finne i LF-2007-191082 og LG-1997-2025.

¹⁶ Eeg (2006) s.362

I LF-2007-191082 var saken den at mannen krevde å skjevdele en del av gårdsbruket med grunnlag i nedbetaling av pantegjeld på ektefellenes gårdsbruk (etter ekteskap på 16 år, med forutgående samboerskap på fire år). Han hadde benyttet kr. 400 000 av mottatt arv til å nedbetale denne gjelden. Gjelden på dette tidspunktet var på ca. 1,1. mill. kr, hvorav 600 000 var igjen av det opprinnelige lånet som var tatt opp i forbindelse med kjøpet av gården, og ca. 475 000 kr var relatert til investering i den senere avviklede melkeproduksjonen. Nedbetaling av den sistnevnte delen av pantegjelden ga ikke grunnlag for skjevdeling. Lagmannsretten satte skjønnsmessig skjevdelingsbeløpet til kr 350 000, etter oppjustering for å fange opp en viss avkastning (basisbeløpet var på kr. 230 000).

I LG-1997-2025 var forholdet slik at det var mannen som krevde skjevdeling av gårdsbruk og driftsløsøre etter at partene hadde vært gift i 22 år. Dette begrunnet han i at gårdsbruket var bragt inn i ekteskapet av ham. I tillegg stammet en vesentlig del av investeringene i gårdsbruket og driftsløsøret fra midler han hadde arvet (om lag 1,9 mill. kr). Byretten hadde gitt ham delvis medhold i skjevdeling (om lag 1 mill. kr.) I denne dommen kom lagmannsretten til at det ikke fant det godt gjort at den opprinnelige verdien av gårdsbruket og de arvede midler gav utslag i merverdier ved skjæringstidspunktet, i tillegg til de verdiene som ektefellen allerede hadde fått skjevdelt av byretten.

I denne dommen uttaler lagmannsretten følgende:

«Skjevdelingsregelen er en unntaksregel fra hovedregelen i § 58 om likedeling. Det er en verdiregel og ingen regel om naturalutlegg.

A har bevisbyrden for at verdier utover de nevnte (...) kan kreves skjevdelt således at de "klart kan tilbakeføres" til midler som angitt i § 59 første ledd.

Det må slik lagmannsretten ser det i lys av lovmotivene stilles rimelig strenge krav til den som krever skjevdeling med hensyn til å skape klarhet i hvilke verdier som kan skjevdeles».

Videre siterer lagmannsretten følgende av NOU 1987:30 s. 83 og 84, om sammenblanding av skjevdelingsmidler:

«Hvor det hersker uklarhet omkring de faktiske forhold, eller hvor en rekonstruksjon av eiendelenes skjebne ikke lar seg gjennomføre, må man falle tilbake på likedelingsreglene eller skjønnsmessig skjevdeling (...) Det bør her tilføyes at bevisregler som medfører en likedeling av midlene hvor ektefellenes formue gjennom ekteskapet er blandet sammen, vil lede til tilfredsstillende resultater for ektefellene. Er eierforholdene blitt såpass uklare er det i seg selv noe som taler imot skjevdeling.»

Av dette fremgår det at ektefellen som krever skjevdeling har bevisbyrden for at det fantes verdier ved ekteskapsinngåelsen, og for at slike verdier er å finne ved ekteskapsoppløsning. Denne bevisbyrden vil til tider være ganske streng, spesielt ved næringsvirksomhet, hvor det hele tiden skjer utskiftninger, investeringer, svingninger i markeder osv. Dette kan skape store problemer i praksis.

Lignende uttalelser finner man stort sett hos alle som har skrevet om dette feltet i juridisk teori.

4.2.1.2 Ombyttinger

Problemer rundt ombyttinger dukker ganske ofte opp ved skjevdeling av næringsvirksomhet. Dette har nok sammenheng med at i næringsvirksomhet skjer det oftere og større ombyttinger enn ved skjevdeling for øvrig. Spørsmålet var bl.a. oppe i LF-2004-85364.

Saksforholdet i LF-2004-85364 var at en kvinne etter tolv års samliv (ni års ekteskap og tre års samboerforhold) mente å ha ervervet eierandel i gårdsbruk som mannen hadde overtatt fra sine foreldre. Hun begrunnet kravet sitt i at sameiet ble stiftet ved muntlig avtale mellom partene. Og at hun hadde finansiert sin halvpart av kjøpesummen ved å ta opp lån. Kvinnen fikk ikke medhold. Mannen fikk skjevdele gårdsbruket. Resultatet ble det samme med hensyn til driftsløsøre og besetning som var overført til mannen som

gaver fra foreldrene. Spørsmålet om ombytting kom opp, for det hadde skjedd ombytting av driftsløsøre og besetning som en naturlig del av driften i løpet av samlivet.

Lagmannsrettene uttalte følgende om ombytting:

«Det ligger så å si i sakens natur at de individualiserte eiendeler som i sin tid ble gitt bort i stor grad er borte (...) Ombytting av gjenstander er ikke til hinder for skjevdeling. Det avgjørende etter loven er at gjenstandene «klart» kan føres tilbake til gaven. Det kan være gjenstand for diskusjon hvilket beviskrav som skal stilles til sammenheng i ombyttingstilfellene. Det fremgår av lovens forarbeider at den andel av boets verdier som tillates skjevdelt kan bero på en skjønnsmessig vurdering. Likeså at det ikke er noe krav om at ombyttingen kan følges transaksjon for transaksjon bakover til det gaveerverv som i sin tid skjedde (...) Slik det ligger an i forbindelse med næringsvirksomhet knyttet til et gårdsbruk er det etter lagmannsrettens oppfatning klart at det må være tilstrekkelig, slik forarbeidene åpner for, å spørre etter hvorvidt gaven har ført til en verdiøkning som fortsatt kan påvises. I nærværende sak er lagmannsretten kommet til at gaveoverføringene til B fortsatt er å gjenfinne i brukets verdier. Gavene er en nødvendig forutsetning for de verdier som kan påvises i dag».

En annen dom som er inne på dette er LF-2006-125447, som for så vidt også viser til LF-2004-85364. I LF-2006-125447 var saksforholdet at hustruen ville på felleseieskiftet overta landbrukseiendom som hun hadde odelsrett til (ekteskapet i denne saken var på 21 år). Hustruen krevde skjevdeling for «gaven» hun hadde mottatt fra sine foreldre i form av prisavslaget hun hadde fått ved kjøpet av gården. Etter samlivsbruddet hadde mannen etter avtale drevet gården. Han hadde derimot uten hennes samtykke investert i betydelige melkekvoter. Han ville senere ha vederlag for disse investeringene han hadde foretatt. Kvinnen fikk skjevdele «gaveelementet» av landbrukseiendommens verdi. Videre kom lagmannsretten til at det ikke forelå et særskilt rettsgrunnlag for mannens krav. I denne dommen uttaler lagmannsretten følgende om utskiftninger:

«Lagmannsretten finner utvilsomt at landbrukseiendommen er i behold. Når det gjelder buskap og maskiner mv. er det på det rene at det her har funnet sted utskiftninger i årenes løp, særlig gjelder det buskapen. Det kan ikke være avgjørende at ikke alle de opprinnelige eiendelene i dag ikke lar seg individualisere. Når utskiftningene har skjedd som en naturlig del av den næringsvirksomheten som har vært drevet på gården, er det tilstrekkelig å kunne slå fast at gaven har ført til en verdiøkning som fortsatt kan påvises. Om disse betraktningene kan det vises til Frostating lagmannsretts dom av 22. februar 2005 (LF-2004-85364)».

En tilsvarende uttalelse kommer lagmannsretten med i LB-2007-79441. Her hadde ektefellene skilt lag etter ca. 21 års ekteskap, og saksforholdet var at ektefellene både forut for ekteskapet og under hele ekteskapet hadde arbeidet sammen i virksomheten (gartneri) som ble drevet på en eiendom som hadde vært i mannens families eie i flere generasjoner. Mannen krevde skjevdelt midler han hadde da ekteskapet ble inngått eller som han senere hadde ervervet ved arv og gave. Lagmannsretten la til grunn at mannen ved ekteskapets inngåelse ikke hadde midler som kunne kreves skjevdelt, og at det ikke kunne tilbakeføres eiendeler i boet til midler som han hadde innbrakt.

Av dette kan man forstå at det må konstateres en forbindelse mellom verdien som er å finne på tidspunktet for skifte og den opprinnelige skjevdelingsformuen jfr. kriteriet «føres tilbake til». Dette er spesielt relevant for næringsvirksomhet hvor det i den største parten av diverse virksomheter skjer hyppige utskiftninger, alt fra buskap til varelagerbeholdningen.

4.2.1.3 Verdistigning som resultat av gjeldsnedbetaling ved arbeidsinnsats

I LB-2000-1521 bl.a. tas dette spørsmålet opp. Her hadde partene vært gift i fire år ved ekteskapsoppløsning og de hadde i tillegg vært samboere i seks år forut for ekteskapet. Saksforholdet var følgende, at den ene ektefellen (mannen) hadde anskaffet og opparbeidet aktiva forut for ekteskapet gjennom arbeidsinnsats i egen næringsvirksomhet. Næringsvirksomheten hans var organisert som et aksjeselskap (heleid), hvor han jobbet som murmester. Aktiva han hadde anskaffet og opparbeidet

ble i hovedsak ansett som skjevdelingsmidler etter el.§ 59, første ledd. Den andre ektefellen hadde anket med henvisning til innsats i hjemmet. Men fikk ikke medhold. Lagmannsretten la lagt vekt på at ekteskapet var kortvarig og at hustruen ikke bragte formuesposter inn i ekteskapet eller bidratt med vesentlige inntekter. I denne dommen uttales det følgende om gjeldsnedbetaling ved arbeidsinnsats:

«... verdien av egen næringsvirksomhet kan kreves skjevdelte, spesielt i tilfelle som dette, der ankemotparten hadde etablert næringsvirksomheten forut for ekteskapsinngåelsen (...) Derimot kan verdiøkning på skjevdelingsformue som resultat av gjeldsnedbetaling ved arbeidsinnsats ikke kreves skjevdelte».

I LA-2002-65 var saksforholdet at ektefellene hadde skilt lag etter ca. 31 års ekteskap, og mannen krevde skjevdelte alle verdier som tilhørte næringsvirksomheten i og med at næringsvirksomheten hadde sin opprinnelse fra før partene giftet seg.

Næringsvirksomheten besto av et verksted og næringseiendom tilknyttet verkstedet. Lagmannsretten ga bare ektemannen delvis medhold. Videre siterte lagmannsretten følgende fra Holmøy/Lødrup¹⁷:

«Spesielle bevisproblemer knytter seg til skjevdeling av næringsvirksomhet. I prinsippet er det omfanget eller verdien av virksomheten med den omfang den hadde ved ervervet, eller eventuelt da ekteskapet ble inngått, som er gjenstand for skjevdeling. I praksis vil imidlertid verdien på skjæringstidspunktet i stor utstrekning bli lagt til grunn. Dette kan delvis begrunnes med at virksomheten hadde et vekstpotensial da den ble overtatt. Verdistigning som klart skyldes ektefellens innsats under ekteskapet, må imidlertid vurderes etter tredje ledd».¹⁸

¹⁷ Ekteskapsloven – og enkelte andre lover med kommentarer

¹⁸ Holmøy og Lødrup (2001) s.397

Av disse uttalelsene fra lagmannsretten kan man lese at det i hovedsak ikke kan kreves skjevdele verdiøkningen som er et resultat av gjeldsnedbetaling ved arbeidsinnsats. Dette er for så vidt ganske klart, for det følger av el. § 59 at det er verdien som kan føres tilbake til midler ektefellen hadde forut for ekteskapet eller senere har ervervet ved arv som kan kreves skjevdele. Og en slik verdistigning kan ikke føres tilbake til midler ektefellen har arvet eller hadde forut for ekteskapet. Dette vil derimot være verdier skapt under ekteskapet, som i hovedsak ikke kan kreves skjevdele.

4.2.2 El. § 59, annet ledd

I 7 av disse 24 saker som omhandler skjevdeling er det spørsmål som retter seg mot el. § 59 annet ledd, enten i hovedsak eller sammen med el. § 59 første eller tredje ledd.

Av disse sakene, er det i to hvor det er mannen som krever unntak etter el. § 59, annet ledd, i de resterende fem er det kvinnen som krever unntaket. Det har mest sannsynlig også sammenheng med at det er stort sett mannen som er den formuende som nevnt ovenfor i 4.2.1, og kvinnen har rolle som husmor/ redusert arbeid i en del av sakene.

El. § 59 annet ledd lyder slik:

«Vil retten til å utta midler etter første ledd føre til et åpenbart urimelig resultat, kan den helt eller delvis falle bort. Ved vurderingen skal det særlig legges vekt på ekteskapets varighet og ektefellenes innsats for familien».

I LG-2006-4909 hadde mannen og kvinnen vært gift i ca. 13 år, med tre års forutgående samboerskap. Saksforholdet var det at mannen hadde krevd skjevdeling for verdien av boligeiendommen og diverse aksjer han hadde. Tingretten var enig i at han kunne skjevdele verdien av boligeiendommen og aksjene, men hadde redusert skjevdelingsbeløpet i medhold av el. § 59 annet ledd til ca. halvparten, med den begrunnelsen at det ville «føre til et åpenbart urimelig resultat». Dette ble begrunnet med at mannen ville gå ut av ekteskapet med om lag 77 % (ca. 2,1 mill. kr. i forhold til kvinnens 600 000 kr.) av boets nettoverdier, dersom han fikk skjevdele alt. I tillegg hadde tingretten lagt vekt på at partene hadde bodd sammen i 16 år, kvinnen hadde

24

høyest inntekt i åtte av årene i løpet av ekteskapet og at hun var den som hadde bidratt mest hjemme blant annet ved redusert arbeid i noen år. Lagmannsretten fant ikke grunnlag for denne reduksjonen etter el. § 59 annet ledd.

I denne dommen uttaler lagmannsretten følgende om el. § 59 annet ledd:

«Ved (...) vurderingen skal det etter bestemmelsen særlig legges vekt på ekteskapets varighet og ektefellenes innsats for familien. Bestemmelsen er ment som en snever unntaksregel, jf. Rt-1999-177 med henvisning til lovforarbeider».

Dette er en unntaksregel som krever en generell rimelighetsvurdering, hvor vektlegges ekteskapets varighet og ektefellenes innsats for familien skal vektlegges. Ved denne vurderingen kan jeg ikke se det at den ene ektefellen er næringsdrivende har blitt tillagt noe særlig vekt.

4.2.3 El. § 59, tredje ledd

I tre av sakene som tar for seg problemene ved skjevdeling av næringsvirksomhet er det spørsmål som retter seg mot el. § 59 tredje ledd, enten i hovedsak eller sammen med el. § 59 første eller annet ledd. Altså krav om å få skjevdelte midler som ikke skriver seg fra før ekteskapet eller som er ervervet ved arv eller gave.

I to av sakene er det mannen som påberoper seg unntaket i el. § 59, tredje ledd, mens i den tredje saken er det ukjent om det er mannen eller damen som gjør kravet gjeldende. El. § 59 tredje ledd har følgende ordlyd:

«Dersom sterke grunner taler for det, kan en ektefelle gis rett til å holde utenfor delingen hele eller deler av verdien av felleseie som ikke omfattes av første ledd.»

Dette er også en unntaksregel som krever en rimelighetsvurdering, hvor det at den ene ektefellen har næringsvirksomhet kan tillegges vekt som et av mange momenter.

I LA-2002-65 som omhandler skjevdeling av ekteskapelig felleseie, og er behandlet tidligere under pkt. 4.2.1.3. I denne saken hadde mannen subsidiært anført at

næringsvirksomheten kunne skjevdeles etter el. § 59 tredje ledd. Til dette kommenterte lagmannsretten følgende om denne bestemmelsen:

«... bestemmelse er en snever unntaksbestemmelse. Den kan riktignok komme til anvendelse når det gjelder den ene ektefelles næringsvirksomhet. Så lenge det er tale om verdier som ikke har eller i lang tid ikke har vært anvendt i næringsvirksomhet og det heller ikke er påregnelig at de vil bli brukt til dette formål i overskuelig fremtid, finner lagmannsretten ikke grunnlag for skjevdeling».

Det samme spørsmålet var oppe i Rt.2001 s.572. Partene hadde i dette tilfelle vært gift i 23 år, før de flyttet fra hverandre. Saksforholdet var at mannen som var en lege, hadde omdannet sin legepraksis fra enkeltmannsforetak til aksjeselskap. Partene ble separert kort stund etter denne omdannelsen. Ved omdanningen hadde han overdratt inventar og utstyr for 276 063 og goodwill for kr 1 400 000 til aksjeselskapet. Kjøpesummen ble gjort opp ved at legen fikk en fordring på selskapet. Fordringen ble nedbetalt etter hvert som det var tilgjengelige midler i selskapet. Mannen krevde her at verdien av aksjene, goodwillfordringen og utbytte for året før samlivsbruddet ikke kunne inngå i delingsgrunnlaget. Dette begrunnet han med at det ikke hadde oppstått verdier i aksjeselskapet ved omdanningen. Den fordringen han hadde fått ved omdanningen på aksjeselskapet som var tilknyttet goodwill, knyttet seg i realiteten til hans fremtidige personlige arbeidsinnsats, og slik sett kunne det ikke være gjenstand for deling. Når det gjaldt utbytte hevdet han at det også var avhengig av at han fortsatte i selskapet, siden det ikke var tilstrekkelige aktiva i selskapet for å gjøre opp det som var avsatt til utbytte på skjæringstidspunktet og var avhengig av fremtidig inntjening. Høyesterett kom enstemmig til at aksjene ikke hadde noen verdi som det skulle tas hensyn til ved skiftet, men at kravet på utbytte måtte inngå i delingsgrunnlaget, da kravet hadde oppstått før bruddet. Det ble videre enstemmig lagt til grunn at vederlagskravet for goodwill måtte inngå i delingsgrunnlaget, men det var uenighet om dette hadde noen økonomisk verdi som det skulle tas hensyn til ved skiftet.

Førstvoterende med tilslutning av tre andre dommere kom til at «aksjeselskapet er et selvstendig rettssubjekt» og at B ved omdanningen hadde fått et pengekrav på

aksjeselskapet. Annenvoterende la også til grunn at fordringen inngikk i delingsgrunnlaget, men kom til at fordringen ikke hadde noen omsetningsverdi begrunnet med at legevirksomheten fullt ut måtte anses å være av «personlig karakter», dermed også dens goodwill.

Subsidiært hadde mannen anført at han kunne ta ut aksjene, goodwillfordringen og kravet på avsatt utbytte på grunnlag av el. § 59 tredje ledd. Kravet etter el. § 59 tredje ledd førte ikke frem.

Her så Høyesterett på diverse momenter i forhold til el. § 59 tredje ledd, og vektla således at eierektefellen (mannen) hadde brukt betydelige særeiemidler ved etableringen av dette enkeltmannsforetaket og at goodwill verdien var stort sett knyttet til eierektefellens person. På den andre siden ble det i denne saken vektlagt at omdanningen av virksomheten til aksjeselskap innebar en rettslig realitet, og slik sett var denne goodwill verdien konvertert til et pengekrav. Videre la domstolen vekt på ekteskapets varighet, og at hustruen hadde jobbet i en kort periode i denne virksomheten. Høyesterett kom for så vidt som tidligere nevnt til at skjevdelingskravet etter el. § 59 tredje ledd ikke kunne føre frem, og sa at eierektefellen hadde hatt betydelige skattemessige fordeler av denne omdanningen, og slik sett ville det ikke være urimelig at denne omdanningen også ble lagt til grunn i forhold til ektefellen.

4.3 Gjennomgang av rettspraksis – Verdsettelsesspørsmål

Dette spørsmålet har vært oppe i ti av totalt 45 dommer. Et skjevdelingskrav er et verdikrav, jf. ordlyden «verdien av formue»¹⁹, og verdsettelsesnormen er «omsetningsverdi», jf. el. § 69 (1) 2.pkt. Verdsetting av næringsvirksomheten vil være nødvendig i alle tilfeller, utenom hvor ektefellen kan kreve hele verdien av virksomheten skjevdelte.

Ektefellene kan bli enige om hva virksomheten er verdt på skjæringstidspunktet, men det er ikke ofte så enkelt å bli enige om denne verdien. Først og fremst er ikke alle like

¹⁹ Ot. Prp. Nr. 28 s.121

kyndige til å vurdere hva en eiendel kan være verdt. For det andre vil de fleste ha et ønske om å få mest mulig på skiftet, og slik sett vanskeliggjøre enighet. I tillegg vil det være så å si umulig å få verdsatt en næringsvirksomhet til samme beløp, dersom man får flere sakkyndige til å verdsette virksomheten. Og ulike resultater vil øke konfliktnivået, spesielt dersom avviket mellom de ulike verdsettelsene er stor. For som tidligere nevnt, vil de fleste ha mest mulig på et skifte. Dersom ektefellene ikke blir enige om verdien, skal verdien fastsettes ved skiftetakst, jfr. el. § 69 (1).

Omsetningsverdien er egentlig det beløp en kjøper vil betale for virksomheten, altså markedsprisen. Selv om næringsvirksomhet kjøpes og selges i stor omfang, er det ikke mulig å vite markedsprisen på én bestemt virksomhet. Det fordi alle virksomheter er forskjellige, og selges på ulike vilkår, i tillegg til at prisen og vilkårene ofte ikke vil bli offentliggjort.

Siden virksomheten ikke skal selges, blir oppgaven så å finne en hypotetisk omsetningsverdi.²⁰ Å fastsette en hypotetisk omsetningsverdi for en virksomhet, vil være skjønnsmessig, og forskjellige sakkyndige vil kunne komme til ulike beløp. Men noen retningslinjer er det mulig å trekke opp, for hvordan slik hypotetisk verdi kan fastsettes.

Et skjevdelingskrav er videre et nettokrav, og det er slik sett nettoverdien av skjevdelingsformuen som er utgangspunktet for verdivurderingen.

I LB-2008-186582 var det uenighet om verdsettelsen av aksjene i den ene ektefellens (mannens) heleide aksjeselskap som drev i hovedsak med eiendomsinvestering. Hvor lenge partene i dette tilfelle hadde vært gift, er ukjent. Mannen hevdet at det ikke var egenkapital i selskapet utover de 360 000 kr som de allerede hadde fordelt. Og mente at tingretten feilaktig hadde lagt til grunn større verdier, bl.a. ved å se på selskapets fremtidige potensial. Kvinnen hevdet på sin side at omsetningsverdien skulle legges til grunn, som var høyere enn de 360 000 kr som mannen hevdet. Partene hadde utarbeidet en skifteavtale, hvor det var enighet om alt annet utenom verdsettelsen av aksjene. Hun

²⁰ Egge (2005) s.164

mente at verdien måtte baseres på den sakkyndiges faglige skjønn. Lagmannsretten kom til at verdien på skjæringspunktet var på kr. 1 600 000 kr. I denne dommen uttaler lagmannsretten at det er i hovedsak full avtalefrihet ved verdsettelse av eiendeler på skifte mellom ektefeller.

Lagmannsretten sa at verdifastsettelsen i de fleste tilfeller må baseres på skjønn ved privateide aksjer, siden det vil som regel være vanskelig å finne frem til verdien av slike. I henhold til el. § 69 skal markedsprisen på aksjene være omsetningsverdien. Altså hva en antatt kjøper ville betalt for aksjene dersom de ble omsatt på det åpne marked.

Videre uttales det følgende av lagmannsretten om verdsettelse av næringsvirksomhet:

«En bedrift verdivurderes normalt mest korrekt ved å neddiskontere fremtidig forventede kontantstrømmer med et avkastningskrav som reflekterer risikoen vurdert på vurderingstidspunktet knyttet til sannsynligheten for å oppnå de forventede kontantstrømmer».

Denne metoden lagmannsretten her gir anvisning på kalles for avkastningsverdi - metoden. Det finnes også en annen metode som kalles for normalresultat – metoden, som i utgangspunktet er helt lik avkastningsverdi - metoden, bare en forenklet versjon. Disse metodene kommer jeg tilbake til i pkt. 4.3.2 – 4.3.4. Av dommen kan man også se at omsetteligheten i et åpent marked vektlegges ved verdivurderingen og om hvor attraktiv virksomheten vil være på markedet. Følgende uttaler lagmannsretten i dommen om dette:

«Siden aktiva (...) besto av minoritetsaksjeposter og utestående fordringer, er det helt på det rene at aksjene i utgangspunktet var lite omsettelig i et åpent marked.

Interessenter ville i praksis først og fremst være andre som måtte ønske å få kontroll over ett eller flere av de respektive selskaper hvor X AS hadde aksjer. Sett på bakgrunn av at øvrige aksjonærer var As samarbeidspartnere, hans to barndomsvenner eller deres aksjeselskaper, må antallet mulige interessenter til aksjene antas å være svært begrenset».

Her ser man at andre forhold kan være relevante å ta hensyn til ved verdsettelsen av en næringsvirksomhet i tillegg til verdsettelsesmetodene.

4.3.1 Verdsettelsesmetoder

Dette er et av de større problemene man møter ved oppløsning av ekteskap hvor det er næringsvirksomhet i bilde. Verdsettelsesmetoder kan deles i to grupper: Balansebaserte metoder og inntjeningsbaserte metoder. Balansebaserte metoder er mest brukt ved verdivurdering når man skal avvikle et selskap, mens inntjeningsbaserte metoder er mest brukt ved verdsetting av selskap som skal fortsatt drives. Verken forarbeider eller rettspraksis på familierettens område sier noe om verdsettelsesmetoder. I det følgende skal vi se på tre (inkl. normalresultat-metoden som egentlig er en forenklet versjon av avkastningsverdi-metoden) metoder som er hyppig brukt i rettspraksis bl.a. på selskapsrettens og skatterettens område, men også på familierettens område.

4.3.2 Substansverdi – metoden

Substansverdi er «net asset value» på engelsk²¹, noe som forklarer selve begrepet, altså verdijustert egenkapital.

Substansverdi - metoden er aktivt brukt ved verdsetting av næringsvirksomhet. Denne metoden er balansebasert, man tar den siste balansen, og regner seg frem til næringsvirksomhetens verdi ut i fra det. Det man egentlig gjør er å foreta en verdivurdering av egenkapitalen. Man ser på de underliggende verdiene i selskapet, altså markedsverdien på alt tilhørende selskapet individuelt, fratrasket gjeldsforpliktelsene inkl. latent skattegjeld når dette er relevant²².

I rettspraksis er denne metoden hyppig brukt, bl.a. i LG-2003-5274 hvor saksforholdet var at hustruen hadde krevd vederlag etter el. § 65 første ledd tredje punktum, som går

²¹ Hansen og Lind (2010) s.297

²² Verdsettelse i teori og praksis (1997) s.13

ut på at en ektefelle som blir urimelig dårlig stilt blir tilkjent et beløp fra ektefellen istedenfor å sette hele avtalen til siden. Dette begrunnet hun bl.a. med at tingretten hadde lagt til grunn at verdien av aksjeselskapet (produksjon/salg av kjøkken), som de eide med 50 % hver, var på 2,5 millioner kroner i 1999, mens selskapet ble omsatt i 2004 for 3,9 millioner kroner. Noe hun mente var en klar indikasjon på at selskapet i 1999 også hadde en høyere verdi. Lagmannsretten var enig i det, og hun fikk medhold i sitt krav etter el. § 65 første ledd tredje punktum. I denne dommen ble substansverdien lagt til grunn av lagmannsretten, og det kan ha sammenheng med at selskapet eide på skiftetiden en kombinert nærings- og boligeiendom, hvor også selskapets produksjon og drift fant sted. Eiendommen var selskapets «vesentligste aktiva» som lagmannsretten uttalte. Og representerte en verdi helt uavhengig av selskapets drift bl.a. i form av leieinntekter. Mannen hevdet at selskapet var verdiløst, pga. negativ egenkapital. I denne dommen uttalte lagmannsretten også at en skifteavtale er i utgangspunktet og som hovedregel bindende for partene. Det er bare unntaksvis det vil være aktuelt å sette slike avtaler til side, eller korrigere dem.

4.3.3 Avkastningsverdi – metoden

Man budsjetterer de fremtidige netto kontantoverskuddene i virksomheten. I tillegg budsjetteres eiendelenes verdi (eventuelt realisasjonsverdi ved tidshorisontens slutt). Man budsjetterer også fremtidige skattebetalinger, og for å gjøre det trenger man å utarbeide resultatbudsjetter, eller noe tilsvarende som viser forskjellene mellom kontantstrøm og skatteplikt. Så neddiskonterer man kontantstrømmen for å komme til dagens verdi²³. Denne metoden er også kalt kontantstrøm-metoden.

4.3.4 Normalresultat – metoden

Normalresultatmetoden er en forenkling av avkastningsverdi - metoden.²⁴ Man finner fram til et normalresultat som så kapitaliseres. Normalresultatet er beregnet på bakgrunn av ressurser selskapet i dag besitter og det resultatpotensialet man finner ved å

²³ Møller (1989) s.30

²⁴ Møller (1989) s.30

analysere de siste års historiske resultater, som så korrigeres etter de nærmeste års budsjetter.²⁵ Denne metoden er også hyppig brukt i rettspraksis, bl.a. i LB-2008-186582 som for så vidt er nevnt tidligere under pkt. 4.3.

4.3.5 Vurdering av verdsettelsesmetodene

Substansverdi - metoden er enkel i bruk men litt «gammeldags» og lite egnet for moderne bedrifter, det fordi immaterielle verdier i form av varemerker, goodwill, markedsposisjon, kundeportefølje, kunnskap og kompetanse hos de ansatte ikke blir tatt med i verdsettelsen.

Substansverdi - metoden er interessant på få områder. Først og fremst er den interessant på enkelte områder hvor det er en aktiv annenhåndsmarked, og lite immaterielle verdier i selskapet, for eksempel ved verdsetting av eiendom/eiendomsselskap. Metoden er i utgangspunktet statisk og den tar bare i svært liten grad hensyn til framtidsutsikter i virksomheten.

Selv om lagmannsretten ikke begrunner valget av metoden i hverken LB-2008-186582 eller LG-2003-5279 som for så vidt begge er tidligere nevnt, kan man se at valget av substansverdi-metoden skyldes at det så å si ikke var noen immaterielle verdier i LG-2003-5279. Her var verdiene i hovedsak i form av eiendommen, og da er denne metoden både enkel og rimelig å benytte. Men problemet i forhold til verdsettingen tilbake i tid, var der fremdeles²⁶.

I tillegg er denne metoden interessant som en nedre grense for hva virksomheten er verdt, for man kan jo alltid selge alle eiendeler i virksomheten individuelt.

Avkastningsverdi - metoden er veldig nøyaktig, men er på den andre siden meget vanskelig og tidskrevende, det fordi man trenger en god del data om den aktuelle virksomheten og markedet forøvrig. Denne metoden er bedriftsøkonomisk sett den mest

²⁵ Verdsettelse i teori og praksis (1997) s.29

²⁶ Møller (1989) s.27

korrekte²⁷. Men denne metoden er litt subjektiv, noe som ofte vil føre til store avvik mellom forskjellige personer som vurderer næringsvirksomheten. Denne subjektiviteten går klart frem ved fastsettelse av neddiskonteringsrenten, hvor små avvik kan gjøre store utslag i resultatet.

Normalresultat - metoden er som sagt en forenkling av avkastningsverdi - metoden, noe som gjør at den ikke er like nøyaktig som avkastningsverdi - metoden, men er på den andre siden mye enklere å bruke, og slik sett meget effektiv metode.

Men valget mellom disse metodene er ikke noe som er spesielt problematisk ved skjevdeling, det knytter seg til verdsetting av virksomhet generelt.

4.3.6 Verdsettelsestidspunkt

Ektefellenes eiendelers verdi er ikke konstant, og endrer seg over tid. Derfor må vi vite hvilket tidspunkt verdsettelsen skal knyttes til.

Man skulle kanskje tro at verdsettelsestidspunktet er alltid det samme som skjæringstidspunktet, men det er ofte to forskjellige tidspunkt vurderingen knyttes til.

Verdsettelses- og skjæringstidspunktet vil være forskjellige for eiendeler som er i sameie mellom ektefellene. Det samme vil være tilfelle når den ene ektefellen overtar eiendeler den andre ektefellen eier jfr. el. § 69 annet ledd, 2. pkt.

Verdsettelsestidspunktet og skjæringstidspunktet er det samme, hvor ektefellen skal beholde en eiendel som vedkommende var eneeier av, jfr. el § 69 annet ledd, første pkt.²⁸

Ved skjevdeling av næringsvirksomhet vil denne regelen være av relevans. For ved skjevdeling av næringsvirksomhet vil den ektefellen som krever skjevdeling være eier

²⁷ Verdsettelse i teori og praksis (1997) s.29

²⁸ Lødrup og Sverdrup (2011) s.51

av virksomheten, slik at han eller hun også vil få virksomheten utlagt til seg på skiftet, jfr. el. § 66.

I LB-2008-186582 som er gjennomgått under pkt. 4.3 var det bl.a. uenighet om verdsettelsestidspunktet også. I denne dommen uttalte lagmannsretten at det i dette tilfelle ville et nøyaktig verdsettelsestidspunkt ha begrenset betydning siden det uansett ville være tale om en skjønnsmessig fastsettelse av aksjenes verdi. Her la lagmannsretten til grunn tidspunktet hvor den ene ektefellen flyttet ut som skjæringstidspunkt²⁹, og ikke det tidspunktet hvor begge partene var enige om at det ikke var grunnlag for fortsatt samliv.

4.3.7 Verdivurdering bakover i tid

Dette problemet er ikke spesielt for dette feltet men et generelt problem ved verdsettelse av noe bakover i tid. Ofte har man noen holdepunkter å forholde seg til, men i andre tilfelle er det lite som er til hjelp. Denne vurderingen er enda mer basert på skjønn enn verdsettelse av næringsvirksomhet i nåtid. Ofte når slike spørsmål dukker opp for domstolene er det flere sakkyndige, som ofte representerer ulike interesser i saken, noe som vanskeligjør situasjonen ytterligere. Et slikt tilfelle var i LG-2010-103276. Her hadde partene vært gift i om lag 24 år. Tvisten dreide seg bl.a. om en aksjepost i mannens familieaksjeselskap som han hadde fått i arv/gave fra sin far. Han mente at dette selskapet var hans særeie, og dette baserte han på en tolkning av testamentet som etter hans mening tilsa at det var påheftet et særeiepåbud. Han mente at dette påbudet gjaldt hele aksjeposten, da overdragelsen hadde preg av å være en gave ved at han hadde betalt en betydelig underpris. Lagmannsretten var her enig med tingretten om at hustruen hadde ved innsats i hjemmet, medvirkning til låneopptak og ved nedbetaling av lånet med felleseiemidler muliggjort kjøpet av aksjene. Denne aksjeposten ble således ansett for å være ervervet av ektefellene i fellesskap og eiet i sameie mellom dem. Mannen hevdet videre at det var en merverdi på aksjeposten ved ervervet (gavesalg), men denne merverdien på aksjeposten ved ervervet ble ikke funnet bevist.

²⁹ Og slik sett også som verdsettelsestidspunkt siden disse tidspunktene vil være de samme ved skjeveling av næringsvirksomhet jfr. ovenfor

Denne dommen kan sees som et eksempel på hvordan situasjonen i praksis kan være ved verdivurdering bakover i tid, hvor lagmannsretten uttalte følgende:

«De sakkyndige har presentert alternative verdsettelsesmåter og bygget sine resultat på de ulike metoder. Statsautorisert revisor (...) har for sin del bygget på egne erfaringer med taksering og verdsettelse på nittitallet. Han har ikke fått utlevert dokumentasjon fra selskapet, slik motpartens sakkyndige, statsautorisert revisor (...) hadde fått. Sistnevnte hadde ingen egen erfaring å bygge på fra det som skjedde på nittitallet og har basert verdsettelsen av eiendommene i selskapet på prisutvikling for boligeiendommer. Verdsettelsene er etter lagmannsrettens syn preget av dette samt at de to sakkyndige representerer hver sin interesse i saken og de opplysninger de er gitt av de respektive oppdragsgiverne. Lagmannsretten finner at disse verdsettelsene har så mange usikkerhetsmomenter knyttet til seg at det ikke er mulig med noen grad av sikkerhet å si om aksjene var mer verdt, og i tilfelle hvor stor en eventuell merverdi var. Hvis det skal foretas noen verdsettelse, må det etter lagmannsrettens syn skje i tråd med vedtektene i selskapet idet disse gir anvisning på løsningsrett for øvrige aksjonærer ved aksjeovergang til ny eier og innløsning på basis av substansverdi etter nærmere bestemmelser. Men det bringer ikke lagmannsretten nærmere verdien ettersom den ikke kjenner eiendelene eller deres omsetningsverdi. Lagmannsretten finner etter dette ikke å kunne legge til grunn noen merverdi ved ervervet av denne aksjeposten i 1995».

I LG-2003-5274 som tidligere er gjennomgått under pkt. 4.3.2 prøvde lagmannsretten også å fastslå hva verdien på en næringseiendom var noen år tilbake i tid (1999).

Vanskelighetene ved verdsettelse kan illustreres av denne uttalelsen i dommen:

«Den nærmere verdsettelse byr imidlertid på problemer. Da eiendommen ble taksert i 1999 ble den verdsatt til 2,4 millioner kroner slik den stod, og til 4,3 millioner kroner med bedre utnyttelse og under forutsetninger av en del påkostninger. I september 2004 ble eiendommen som nevnt solgt for 3,9 millioner kroner, uten at det var foretatt utbedringer av betydning for den samlede verdivurderingen siden taksten i 1999. Noen

entydig verdi på skiftetidspunktet i 1999 lar seg ikke fastslå. Salget i 2004 indikerer imidlertid at verdiene var noe høyere enn tingretten har lagt til grunn, uten at lagmannsretten anser det nødvendig å ta nærmere stilling til verdispørsmålet mer eksakt...».

Her er det kun snakk om å verdsette en eiendom 5 år tilbake i tid. Dersom det er snakk om å verdsette en virksomhet flere tiår tilbake i tid, eller bygge på tall tilbake i tid som du vet ikke indikerer den reelle verdien av eiendelen, f.eks. formuesverdi i selvangivelse, vil det så å si være umulig å fastsette verdien konkret. I denne dommen tar heller ikke lagmannsretten stilling til dette verdispørsmålet helt eksakt, og overlater dette spørsmålet til skjønn. Slik skjønnsfastsettelse vil være subjektiv fastsettelse avhengig av personen som fastsetter denne verdien, og slik sett vil forskjellige personer kunne komme til ulike resultater, noe som kan være grobunn for uenighet mellom partene.

Som man kan se av disse uttalelsene vil det være meget problematisk konkret å verdsette en næringsvirksomhet bakover i tid, spesielt dersom verdien man skal finne frem til er langt tilbake i tid. Problemene blir større jo lenger tilbake i tid man skal vurdere en virksomhet, spesielt dersom man ikke har noen holdepunkter fra dette tidsrommet. Dette skyldes i hovedsak at markedet ikke er konstant, den er alltid i endring, i tillegg til endringer i de individuelle virksomhetene.

4.3.8 Goodwill

Den aller viktigste dommen på dette feltet er Rt.2001s.572 som er omtalt under pkt. 4.2.3.

I denne dommen uttaler Høyesterett følgende på s.579 om goodwill generelt og i tilknytning til denne saken at dersom en næringsvirksomhet omfattes av felleseiet skal også dens goodwill i utgangspunktet inngå i delingsgrunnlaget, jfr. forarbeidene. Med goodwill menes den «merverdi en virksomhet har ut over den samlede verdi av de enkelte aktiva virksomheten omfatter, for eksempel på bakgrunn av opparbeidet kundekrets og renommé». I forarbeidene gjøres det unntak for goodwill som i «særlig grad er knyttet til ektefellen personlig, f.eks. har grunnlag i ektefellens spesielle

kvalifikasjoner innen sitt yrke som advokat, konsulent e.l.». I så fall bør slik goodwill ikke tillegges vekt ved verdsettelsen av virksomheten, utenom i de tilfellene hvor det må antas at virksomheten vil bli solgt etter avsluttet oppgjør. Videre sa førstvoterende følgende:

«Etter min oppfatning må man imidlertid se det slik at selv om den goodwill som ble beregnet ved omdanningen av virksomheten, i stor utstrekning er knyttet til Bs person, ble goodwillen ved omdanningen konvertert til et pengekrav.»

Selv om formålet med omdanningen var å spare skatt, og det ikke var frembrakt nye verdier ved omdanningen, er et aksjeselskap et selvstendig rettssubjekt. Eierektefellen hadde anført videre at dersom han ikke hadde fulgt med ved omdanningen, ville selskapet vært insolvent, og fordringen han har på aksjeselskapet har slik sett ingen verdi.

Dette synspunktet var ikke lagmannsretten enig i og førstvoterende sa følgende:

«Ved omdanningen påtok aksjeselskapet seg en rettslig begrunnet betalingsforpliktelse overfor B. Den omstendighet at selskapets muligheter for å gjøre opp forpliktelsen, var avhengig av at B fortsatte i selskapet, kan ikke medføre noen reduksjon i fordringens verdi».

I denne dommen la Høyesterett til grunn at det var en fordring, og ikke personlig goodwill i dette tilfelle, siden goodwillen hadde blitt overdratt til aksjeselskapet. Selv om forholdet hadde vært slik at goodwillen kunne vært krevet skjevdelt dersom slik overdragelse ikke hadde funnet sted. Dette for å skille mellom to ulike juridiske personer, selv om goodwill i utgangspunktet var knyttet til denne legen som person, og ikke til selskapet som ble «overdratt».

4.4 Gjennomgang av rettspraksis – Sameiespørsmålet

Dette spørsmålet har vært oppe i mange dommer. I stort sett alle dommene er hovedspørsmålet om sameie etablert som følge av den andre ektefellens bidrag. Et

spørsmål som er av særlig interesse og som tas opp i dommene er vektleggelsen av den andre ektefellens bidrag, spesielt indirekte bidrag, spesielt i form av innsats i hjemmet.

Dette spørsmålet var oppe i LG-1999-126 hvor partene hadde vært gift i om lag 13 års tid. Tvisten dreide seg i hovedsak om verdsettelse av aksjer i et selskap som drev med konsulentvirksomhet. Lagmannsretten kom til at skifteretten hadde lagt riktig til grunn at den ene ektefellen (hustruen) hadde ervervet sameieandel i den annens (ektemannens) næringsvirksomhet som følge av sine direkte og indirekte bidrag³⁰, men feil verdsettelsestidspunkt. Skifteretten hadde uriktig henvist til el. § 69 annet ledd 2. punktum 2. alternativ som gjelder privat skifte, mens det egentlig skulle være 2. punktum 1. alternativ pga. at det var offentlig skifte i dette tilfelle. Skifteovertaksten ble opphevet og hjemvist.

I denne dommen uttaler lagmannsretten følgende om det å stifte sameie i næringsvirksomhet ved indirekte bidrag:

«... innsats i hjemmet og i forbindelse med omsorgen (...) bør riktig nok kun tillegges begrenset vekt. Slik innsats er først og fremst egnet til å etablere et «husmorsameie» etter ekteskapsloven § 31 tredje ledd. Det skal mye til for at en ektefelle etablerer en ikke formalisert sameieandel i den annen ektefelles næringsvirksomhet. Det vises til Rt-1977-330 og til Holmøy og Lødrup, Ekteskapsloven side 177-178».

Begrepet «personlige» i el. § 31 tredje ledd er etter forarbeidene ment som en avgrensning mot eiendeler knyttet til partenes yrkes- eller næringsvirksomhet. Således faller eiendeler som gårdsbruk, opphavsrettigheter, patentrettigheter mv. utenfor bestemmelsen. Altså kan næringseiendom ikke erverves «utelukkende med grunnlag i hjemmearbeid. Men hjemmearbeid kan tillegges vekt *ved siden av* andre bidrag»³¹ til anskaffelsen av næringseiendom som er knyttet til fellesskapet, f.eks. gårdsbruk.

³⁰ I form av arbeid arbeidsinnsats i hans næringsvirksomhet i tillegg til sin egen jobb og arbeidsinnsats som husmor med barn.

³¹ Lødrup/Sverdup (2009) s.144 – 145

Som man kan lese ut ifra uttalelsen i dommen og av det som følger av juridisk litteratur, kreves det mer for å erverve sameieandel i næringsvirksomhet enn ved eiendeler for øvrig. Ved næringsvirksomhet trengs det mer direkte bidrag. Selv om indirekte bidrag kan tillegges vekt, er det ikke alene nok til å erverve sameieandel i næringsvirksomhet.

I LB-2004-6798 hadde partene vært gift i om lag seks år, med syv års samboerskap forut for ekteskapet. Forholdet i saken var slik at mannen krevde 1/3-del av boligens verdi skjevdelt. Han hevdet videre at tingretten hadde lagt til grunn riktig verdi av aksjene, som skulle likedeles. Kvinnen var ikke helt enig i dette og hevdet at de var sameiere med like andeler bl.a. pga. henne bidrag i løpet av ekteskapet. Videre hevdet hun at aksjene skulle verdsettes etter avkastningsverdien. Aksjonæravtalens forkjøpsbestemmelser som tingretten hadde lagt til grunn ved verdsettelsen var uten betydning hevdet hun. Mannen hevdet videre at dersom lagmannsretten la en høyere verdi til grunn enn den tingretten hadde, skulle han få skjevdele den overskytende verdien av aksjene etter el. § 59 tredje ledd. Lagmannsretten kom frem til skjevdeling av 1/3 av verdien av deres felles bolig (mannen fikk medhold) og aksjene i en av de to firmaene de hadde aksjer i (mannen fikk delvis medhold). Lagmannsretten la videre til grunn den samme verdien av aksjene som tingretten, og tok ikke stilling til kravet etter § 59 tredje ledd.

I denne dommen gir lagmannsretten uttrykk for hva som er gjeldende rett på hvordan en ektefelle eller samboer kan bli sameier:

«Etter gjeldende rett kan en samboer eller ektefelle bli sameier eller endre sameierbrøken ved å yte bidrag under samboerskapet eller ekteskapet. Bidragene kan være av forskjellig art, og kan i tillegg til bidrag i form av penger til nedbetaling av lån, betaling av forbruksutgifter mv., være arbeid i hjemmet. For så vidt gjelder arbeid i hjemmet under ekteskap er regelen lovfestet i ekteskapsloven § 31 tredje ledd. Et avgjørende vilkår for i tilfelle å bli sameier er at den ene har bidratt ved å yte vesentlig mer enn sin del i forhold til den andre samboeren eller ektefellen, og at bidraget har ført til verdiøkning».

4.5 Gjennomgang av rettspraksis – Tolking og revisjon av avtale/ektepakt

Ektefellene og samboere har i utgangspunktet avtalefrihet, når verdiene skal fordeles ved oppløsning av samlivet.³²

I ti av totalt 45 dommer har spørsmålet om tolking eller revisjon av en allerede inngått avtale/ektepakt kommet opp. I all hovedsak er det snakk om alminnelig avtaletolkning i disse sakene, men enkelte av dem er spesielt interessante. Dette er de sakene hvor revisjon av avtale er begrunnet i at informasjon har blitt holdt tilbake ved verdsettelse av virksomhet. En av de to sakene som har vært oppe for Høyesterett, omhandler akkurat dette med revisjon av avtale begrunnet i tilbakeholdt informasjon. I tillegg til denne dommen tar noen av lagmannsrettsdommene også opp dette spørsmålet.

Saken som har vært oppe for Høyesterett er Rt.2001 s.716. Partene i saken hadde vært gift i om lag elleve år, med tre års samboerskap forut for ekteskapet. Forholdet i saken var at partene når de flyttet fra hverandre, hadde inngått en avtale om fordeling av fellelseie. Mannen hadde unnlatt å informere hustruen om emisjonsprosessen som gjorde at hans aksjer steg vesentlig i verdi kort tid etter avtaleinngåelsen. Høyesterett kom til at det ikke var grunnlag for revisjon av avtalen etter el. § 65. Dette til tross for at mannen ikke hadde oppfylt lojalitetskravet. Mannen hadde solgt aksjene for om lag 1. mill. kr. mer enn det som var lagt til grunn i skifteavtalen. Men han hadde oppnådd en slik pris blant annet fordi han og de andre partnerne ved kapitalutvidelsen hadde påtatt seg å fortsette å arbeide i selskapet i minst to år. Høyesterett la avgjørende vekt på at avtalen ikke hadde urimelig innhold totalt sett, selv om mannen hadde brutt lojalitetsplikten (kvinnen fikk ved skifteavtale verdier for om lag 1.mill.kr, mens mannen hadde fått sammenlagt verdier for ca. 1,3 mill. kr etter at aksjenes salgsverdi var lagt til grunn).

Dommen er interessant men knytter seg stort sett til en generell rimelighetsvurdering, som beror på en «totalvurdering av avtalens innhold, forholdene ved avtalens inngåelse, partenes stilling, senere inntrådte forhold og omstendighetene for øvrig» jfr. avgjørelsens s. 721.

³² Bull (1993) s.174, se også el. § 65

Til det motsatte resultat kom lagmannsretten i RG.2004 s.822. Her hadde partene ved separasjonen vært gift i ca. 29 år. Saksforholdet var at ektefellene hadde ved felleseieskifte inngått en avtale om fordeling av boets aktiva. Hustruen reiste senere sak for tingretten om revisjon av avtalen. Dette begrunnet i at mannen hadde realisert deler av aktiva, herunder aksjer han hadde mottatt til langt større beløp enn verdien hun hadde fått opplyst lå i disse. I tingretten ble mannen frifunnet, men lagmannsretten kom til det motsatte resultatet. Hustruen ble tilkjent kr. 1 500 000.

I LG-2003-5274 som er gjennomgått under pkt. 4.3.2 understreker lagmannsretten dette ved å si bl.a. at lempningsregelen i el. § 65 ikke legger opp til domstolene i en etterfølgende tvist å foreta et skifte uavhengig av den avtalen ektefellene har kommet frem til. Videre sa lagmannsretten at «urimelig» er et forholdsvis strengt kriterium, og kan ikke brukes dersom en av partene ville kommet bedre ut av skiftet om skiftet hadde vært basert på ekteskapslovens regler, uten at situasjonen er urimelig. Det kreves altså at avtalen er «positivt urimelig». Denne vurderingen må baseres på bl.a. avtalens innhold, forholdene ved inngåelsen av avtalen, partenes stilling, senere inntrådte forhold av interesse og omstendighetene for øvrig.

4.6 Gjennomgang av rettspraksis – vederlagskrav

På dette feltet finnes det to lagmannsrettssaker. Den ene hvor ektefellen krever vederlag etter el. § 73 og den andre hvor kvinnen i et samboerforhold krever vederlag basert på *alminnelige berikelsesprinsipper*³³. Den første av dem er LB-2000-3238. Her hadde partene vært gift i om lag 17 år og avtalt fullstendig særeie jfr. el. § 42. Saken var den at hustruen krevde vederlag etter el. § 73 for i vesentlig grad å ha medvirket til å øke den andre ektefelles særeie. Særeien til ektemannen bestod av bolig, hytte og næringsvirksomhet. Virksomhetstypen i dette tilfelle er ukjent. Kravet hennes etter el. § 73 begrunnet hun med at hun hadde ytt pengebidrag og arbeidsinnsats bl.a. i næringsvirksomhet. I tillegg hadde hun hatt ansvaret i hjemmet og omsorgen for deres felles barn. Lagmannsretten kom til at ektefellen ikke hadde bidratt med penger, og

³³ Lødrup og Sverdrup (2009) s.348

verken arbeid i hjemmet, i næringsvirksomheten eller på særøiendommene hadde hatt vesentlig omfang, og slikt sett bidratt til økning av mannens særøie.

I denne dommen var hennes innsats i næringsvirksomheten og bidrag i form av arbeid i hjemmet og på hytta ikke nok for vederlag etter el. § 73.

Den andre dommen på feltet er mer interessant, det er RG.2010 s.1125. Her hadde partene hatt et samboerforhold som varte i ca. ni år. I denne saken ble kvinnen tilkjent vederlagskrav etter oppløsning av ugift samboerforhold. Til forskjell fra LB-2000-3238 var ikke partene gift i dette tilfelle. Hun begrunnet vederlagskravet med at hun under samlivet hadde tilført samboeren økonomisk fordel ved både etableringen og driften av firmaet han hadde startet under samlivet. Det var snakk om et aksjeselskap i musikkvarebransjen. En bransje begge ektefellene tidligere hadde jobbet i over lengre periode. Denne økonomiske fordelingen hadde hun tilført i form av direkte kapitalinnskudd og ved arbeidsinnsats i firmaet, og indirekte i form av omsorg for barn og arbeid i hjemmet. I tillegg hevdet kvinnen å ha tilført mannen økonomisk fordel i form av å ha tatt mer enn sin andel av forbruksutgifter. Kvinnen ble som sagt tilkjent vederlag (ca. 530 000 kr.), men det at hun hadde tatt mer enn sin andel av forbruksutgifter under samlivet ga ingen grunnlag for vederlagskrav.

Hva som er grunnen til at lagmannsretten kom til ulike resultater i disse dommene kan skyldes to forhold.

I den siste avgjørelsen hadde kvinnen for det første ytt mer av direkte bidrag i form av kapitalinnskudd, noe som lagmannsretten må ha ansett som tungtveiende, selv om lagmannsretten ikke sier noe om hva som vektlegges hvor mye i helhetsvurderingen.

For det andre var det her snakk om et samboerforhold hvor det er to vilkår som må være oppfylt for at vederlag skal kunne tilkjennes med grunnlag i berikelsesprinsipper. Og de to vilkårene er at den ene samboeren har tilført den andre en *økonomisk fordel* og det må i tillegg være *rimelig* å tilkjenne vederlag.³⁴ Vilråene i el. § 73 er for det første at ektefellen har «i vesentlig grad medvirket til å øke midler som er den andre ektefelles

³⁴ Lødrup og Sverdrup (2009) s.349

særeie», og at det «kan» tilkjennes vederlag. Om dette står det i Ekteskapsloven av Holmøy/Lødrup at det forutsettes en skjønnsmessig rimelighetsvurdering³⁵. Altså er vilkårene i dette tilfelle «vesentlig grad av medvirkning» og deretter en rimelighetsvurdering jfr. ordet «kan». Av dette kan det se ut som om terskelen for samboere er lavere enn forholdet er for ektefeller ved vederlagskrav begrunnet i bidrag ytt til den andre parten. Men siden disse vilkårene har blitt oppstilt gjennom teori og rettspraksis, er det tvil om det er en forskjell som er tiltenkt eller ikke. Men ved indirekte bidrag i form av husarbeid, har det blitt hevdet i teorien at det i hvert fall ikke må mer til for å stifte sameie i et samboerforhold enn etter el. § 73³⁶.

4.7 Gjennomgang av rettspraksis – overta felles bolig og innbo etter el. § 67

Dette spørsmålet har kommet opp i to av dommene, LA-1997-845 og i LF-1995-46. I LA-1997-845 var saksforholdet at partene i felleskap hadde anskaffet et mindre gårdsbruk hvor de bodde frem til samlivet opphørte ved at ektemannen flyttet ut etter 22-års ekteskap. Begge var interessert i å overta gårdsbruket. Mannen hevdet å ha sterkest interesse i å overta eiendommen. Han begrunnet det med at det skulle legges stor vekt på at det dreide seg om en næringseiendom, selv om partene også hadde sin bolig der. Og dermed skulle innsats i hjemmet ikke tillegges like stor betydning som om det kun hadde vært en ordinær boligeiendom. Eiendommen ble ansett for å være først og fremst bolig for partene. Etter en konkret vurdering kom lagmannsretten til at hustruen hadde den sterkeste interesse i å få overta eiendommen på skiftet.

Lagmannsretten sier følgende i dommen:

«Etter lagmannsrettens vurdering er det følgelig lite trolig at eiendommen har et inntekspotensiale som i noen særlig grad overstiger den tidligere avkastningen. Eiendommen vil følgelig i nokså begrenset utstrekning kunne bidra til å skape inntektsgrunnlag for en familie, og driften vil få preg av hobbyvirksomhet slik A har anført. Dette innebærer at de synspunkter B har gjort gjeldende knyttet til

³⁵ Holmøy og Lødrup (2001) s.498.

³⁶ Sverdrup (2000) s.261

næringsvirksomheten på eiendommen, ikke vil kunne tillegges spesiell stor vekt. Som følge av dette må As innsats i huset og for barna tillegges større vekt sammenlignet med om gården var vurdert som en næringseiendom».

Av dette fremgår det indirekte at næringstilknytning tillegges vekt ved avgjørelsen om hvem som skal få overta den tidligere felles bolig. I dette tilfelle var gårdsbrukets inntekstpotensial såpass lav at den ikke kunne tillegges spesiell stor vekt som næringsvirksomhet i denne sammenheng.

Den andre dommen hvor det er et lignende forhold er LF-1995-46. Partene i denne saken hadde vært gift i om lag 17 år. Her ble det ved skifteoppgjøret tvist om naturalutlegg av tidligere felles bolig og bruksrett etter separasjonen. Hustruen hadde etablert en strikkebedrift i boligen, og mente at dette burde vektlegges ved vurderingen om hvem som skulle overta deres tidligere felles bolig. Ingen av partene fikk medhold i naturalutlegg, men kvinnen ble gitt en tidsbegrenset bruksrett til boligen.

I denne saken hadde kvinnen påberopt seg en uttalelse i NOU 1987:30 side 138 til sin støtte for tolkingen av begrepet «ektefellenes ... behov» i § 67 annet ledd. Uttalelsen i forarbeidene har følgende ordlyd:

«Hvor eiendommen også er brukt i ektefellenes næringsvirksomhet, bør denne være sikret mot at den annen ektefelle får eiendommen utlagt til seg».

Lagmannsretten så seg ikke enig i at denne uttalelsen kunne tas til inntekt for at uttrykket «ektefellenes ... behov» i el. § 67 annet ledd også omfattet næringsbehov. Uttalelsen inngår i en drøftelse av kravet om at eiendommen må ha tjent til partenes felles bolig for at en ektefelle skal kunne kreve den overtatt etter el. § 67 annet ledd. Dersom eiendommen hovedsakelig er brukt til næringsvirksomhet innebærer det normalt at det hovedsakelig ikke er brukt til felles bolig, og kravet om at eiendommen må ha vært brukt i hovedsak som felles bolig er i tilfelle ikke oppfylt. I slike tilfelle kan ikke ekteskapsloven § 67 begrunne en ektefelles krav om naturalutlegg.

Derimot hadde man i denne saken brukt eiendommen hovedsakelig som felles bolig, men hustruen hadde drevet en mindre strikkevirksomhet i to av rommene. At ekteskapslovens § 67 i hovedsak skal verne ektefellens boligbehov, kan ikke være til hinder for at hensynet til «hjemmeindustri» også kan være relevant ved en avgjørelse etter bestemmelsen.

Lagmannsretten sa også at ekteskapsloven § 67 gir rom for å ta hensyn til andre behov, i tillegg til rene boligbehov. Men forutsetningen for å ta hensyn til andre behov må i dette tilfelle være at virksomheten er knyttet til eiendommen på en slik måte at flytting vil medføre ulemper av en viss størrelse. Lagmannsretten fant ikke at dette var tilfellet, for strikkemaskinene var ikke installert på en slik måte at det var vanskelig å flytte dem. Maskinenes størrelse var heller ikke særlig stor, og krevde slik sett ikke en rom av en spesiell størrelse eller innredning. Hensynet til strikkevirksomheten kunne ikke begrunne uttaksretten for hustruen.

Som man kan se av disse uttalelsene ser lagmannsretten ved næringsvirksomhetens tilknytning til boligen, om den er tilknyttet boligen på en slik måte at det vil medføre «ulemper av en viss størrelse» dersom virksomheten må flyttes. Til forskjell fra den forrige dommen var det lite ulemper dersom virksomheten måtte flyttes, for her var det snakk om å innrede to rom slik at hustruen kunne drive strikkevirksomhet, i motsetning til den forrige dommen hvor det var snakk om gårdsbruk. Noe det ikke er mulig å flytte på. Men i den forrige dommen var inntekten såpass lav at gårdsbruket ville bære preg av «hobbyvirksomhet». Selv om det ikke er noen som får beholde boligen pga. næringsvirksomhetens tilknytning i disse dommene, har lagmannsretten kommet med interessante uttalelser vedrørende dette i begge dommene.

4.8 Gjennomgang av rettspraksis – unntak etter el. § 61 bokstav c

El. § 61 inneholder noen særskilte unntak fra reglene om likedeling. Av disse bestemmelsene er det bestemmelsen i bokstav c som er særlig interessant og tatt opp i den undersøkte domsmaterien. Etter denne bestemmelsen kan en ektefelle holde utenfor delingen:

«Andre eiendeler og rettigheter som ikke kan overdras eller som er av personlig karakter. Hvis en ektefelles uttak fører til at den andre ektefellen blir urimelig dårlig stilt, kan han eller hun tilkjennes et beløp for å hindre dette. Ved vurderingen av om det skal tilkjennes kompensasjon, skal det blant annet legges vekt på om ekteskapet har vært langvarig. Det kan bestemmes at beløpet skal betales i avdrag».

Denne bestemmelsen reiser spørsmålet om andel i næringsvirksomhet i form av aksjer eller selskapsandeler kan anses som «eiendeler (...) som ikke kan overdras eller som er av personlig karakter».

Dette spørsmålet tas delvis opp i Rt.2001 s.716 som er gjennomgått under pkt. 4.5. Her var det fastsatt at aksjer kunne bare eies av partnere i selskapet eller i andre virksomheter som var tilknyttet dette selskapet. I tillegg kunne ikke aksjene overdras uten samtykke fra både styret og de andre aksjonærene. Ektefellen (mannen) som eide aksjene mente at aksjene ikke kunne inngå i delingen, og påberopte bl.a. ekteskapsloven § 61 bokstav c. Her uttaler lagmannsretten følgende om dette:

«Avgjørende for om en rettighet som ikke kan overdras uten samtykke, skal inngå i delingsgrunnlaget, må være om den i praksis er realiserbar.

Det følger av aksjeloven av 1997 § 4-16 annet ledd, jf. § 4-15 første ledd at dersom overdragelse av aksjer etter bestemmelse i selskapets vedtekter eller aksjonæravtale er betinget av samtykke, kan samtykke bare nektes dersom det foreligger saklig grunn. Aksjeloven av 1976 § 3-4 tredje ledd inneholdt en tilsvarende bestemmelse om vedtektsfestede samtykkekrav. Den kom ikke direkte til anvendelse på aksjonæravtaler. Dersom det ikke fantes særlige holdepunkter for annet, måtte det imidlertid som oftest innfortolkes et tilsvarende saklighetsvilkår for avtalefestede samtykkekrav, jf.

Lowzow/Reed: Aksjonæravtaler (1993), side 226. Uten at det har betydning for den foreliggende sak, tilføyer jeg at etter aksjeloven av 1997 § 4-17 tredje ledd kan erververen i tilfeller hvor erverv av aksje er betinget av samtykke fra selskapet, og slikt samtykke blir nektet, som hovedregel kreve at selskapet innløser aksjene.»

Høyesterett kom til at aksjene kunne inngå i delingen, og ikke unntas etter el. § 61 bokstav c.

Høyesterett la her til grunn at det kreves saklig grunn for å nekte et slikt samtykke ved overdragelse av aksjer. Hvordan forholdet vil være dersom ektefellen har andeler i ansvarlige selskaper, er derfor ukjent. For her vil det ikke være noen saklighetsvilkår. I tillegg gir denne dommen lite veiledning dersom deltakerne i et selskap har ved avtale begrenset innløsningsadgangen og eventuelt innløsningssummen.³⁷

Giertsen³⁸ har tolket den siterte uttalelsens første setning slik at en skal «vurdere eierektefellens muligheter til å realisere andelens verdi» jfr. «i praksis realiserbar». Han har videre kommet med en løsning på dette spørsmålet, og det er at man må supplere Høyesteretts «retningslinje» med formålet med den begrensede overførbarheten. Er formålet å beskytte interessene til andre enn ektefellen, kan andelen ikke falle inn under el. § 61 bokstav c.

³⁷ Giertsen (2003) s.633

³⁸ Giersten (2003) s.633

5 Retningslinjer for skjevdeling av næringsvirksomhet

I dette kapittelet vil jeg gjennomgå retningslinjer som har blitt oppstilt i teorien for skjevdeling av næringsvirksomhet. Enkelte av dem har fått støtte i rettspraksis, mens andre ikke har blitt behandlet i rettspraksis pr. dags dato. Jeg har valgt å ta de i et eget kapittel, og ikke under kapittel 4. Grunnen til det er at jeg her også vil presentere retningslinjer oppstilt i teorien som ikke er behandlet i rettspraksisen, og slik sett faller det ikke naturlig inn under kapittelet «gjennomgang av rettspraksis».

5.1 Innledning

På dette feltet er det begrenset med litteratur, og lite rettspraksis. Av litteratur finnes i hovedsak to artikler som tar for seg problemene på dette feltet. Verdien av en næringsvirksomhet vil i hovedsak bestå av to deler, den ene vil være et resultat av den kapital som er investert, og den andre delen vil være et resultat av arbeidsinnsatsen til innehaveren(e) og andre forhold. Å skille ut disse verdiene vil være så å si umulig oppgave, og en deling av verdien vil måtte basere seg på skjønn. Verken ordlyden i el. § 59, forarbeidene eller rettspraksis, oppstiller retningslinjer for denne vurderingen. De to juridiske artiklene på dette feltet prøver å oppstille retningslinjer som kan gi holdepunkter for denne skønnsvurderingen, ved å trekke ulike modeller fra andre retts- eller fagområder og implementere dem i jussen.

I det følgende vil de ulike «modellene» gjennomgås i korte trekk. Det er så å si ingen rettspraksis på dette feltet, dermed er det ingen veiledning å få utover det de to artiklene kan bidra med. En annen ting som er veldig rart er at så viktige problemer ikke har dukket opp for domsapparatet. Dette skyldes nok at dette er en veldig sær problemstilling, men det ville ikke forundret om den snart kom opp for domsapparatet.

5.2 «Kapitaliseringsmodellen»

5.2.1 Beskrivelse

Kapitalisering er definert som «the act or process of capitalizing or converting something into capital», altså prosessen med å konvertere noe (resultat) i kapital³⁹, og som «fastsettelse av nåtidsverdien av fremtidige inntekter. Det er nødvendig å foreta en kapitalisering når tap i fremtidig erverv skal erstattes med et engangsbeløp»⁴⁰.

I dette tilfelle er «tap», uteblivelsen av næringsinntekten, som blir konvertert til et engangsbeløp som erstatter dette «tapet».

Denne metoden er en bedriftsøkonomisk metode hvor man deler verdien av virksomheten etter kapital- og arbeidsinnsats, for deretter å beregne avkastningen av den opprinnelige kapitalinnsatsen. Dette gjøres ved å ta utgangspunkt i virksomheten slik den var ved ekteskapsinngåelsen eller på arve-/gavetidspunktet, og anse verdien av virksomheten på dette tidspunktet som ektefellens kapitalinnsats. Denne verdien forrentes deretter for å komme fram til nåverdien av denne opprinnelige kapitalinnsatsen.

Det er rimelig at avkastningen av denne formuen også kan skjevdeles, når man kan skjevdele rentene man ville fått dersom pengene var plassert i en bank, eller utbytte man ville fått dersom kapitalen var investert i aksjer.

Denne metoden har det beste teoretiske grunnlaget, men er litt upraktisk i virkeligheten. Som nevnt ovenfor skal jo denne kapitalinnsatsen forrentes, og denne rentesatsen vil være skjønnsmessig i tillegg til at det vil være til dels store forskjeller avhengig av virksomhetstype.

³⁹ Garner (2009) s.238

⁴⁰ Gisle (2010) s.203

Denne avkastningen skal være en kompensasjon for hva ektefellen ellers kunne ha tjent på tilsvarende plassering, og i tillegg gi en kompensasjon for tid, inflasjon og risiko⁴¹. Rentesatsen som også kalles for avkastningskravet/kapitalavkastningsrenten, siden den bygger på forventet avkastning, fastsettes normalt ved å ta utgangspunkt i den risikofrie markedsrenten med et risikotillegg.

Dette risikotillegget vil være forskjellig fra virksomhet til virksomhet, og i hovedsak basert på risikoen i næringsvirksomhet generelt, og i den aktuelle bedriften.

I LG-2004-10078 hadde partene blitt separert etter ca. 14 års ekteskap, med 2 års samboerforhold forut for ekteskapet. Saksforholdet her var at ektemannen hadde kjøpt en landbrukseiendom fra sine foreldre. Partene var enige om at kjøpesummen ikke representerte den reelle verdien for eiendommen. Det var således enighet om at det lå et gaveelement til mannen som han hadde rett til å skjevdele. Uenigheten mellom ektefellene gjaldt størrelsen av skjevdelingskravet, herunder hvordan man skulle ta i betraktning likedelingsmidler som var investert i eiendommen.

I denne dommen er ikke lagmannsretten inne på dette spørsmålet, men ser seg enig med tingrettens vurdering av hvordan investeringene ble finansiert, «herunder hvilken kapitalavkastningsrente som må legges til grunn i landbruket».

Av dette får man også indikasjon på at retten gjør forskjell på denne kapitalavkastningsrenten, basert på hvilke type næringsvirksomhet investeringen gjelder. Dette bekreftes for så vidt også i artikkelen «Skjevdeling av næringsvirksomhet» av Randi Egge og i «Skjevdeling av foretak: avgrensing og verdsettelse av skjevdelingsformuen» av Johan Giertsen.

Videre kan situasjonen ha tre scenarioer.

Hvis verdien av virksomheten er den samme som inngangsverdien tillagt avkastningen, vil hele verdien i utgangspunktet kreves skjevdelte.

⁴¹ Egge (2005) s.168

Dersom verdien av virksomheten er lavere, vil denne lavere verdien være en maksimalgrense for skjevdelingskravet jfr. «klart føres tilbake til» i el.§ 59, første ledd.

Det tredje alternativet er at den reelle verdien er høyere enn den kapitaliserte verdien av inngangsverdien. I dette tilfelle blir det videre spørsmål om hva denne differansen skyldes.

Her er det uenighet i teorien på enkelte punkter. Giertsen⁴² mener at dersom ektefellen har tatt ut et markedsmessig årlig vederlag vil verdistigningen kunne skyldes andre faktorer, og da kan verdistigningen skjevdeles siden den ikke skyldes arbeidsinnsatsen til ektefellen. Egge derimot baserer sin tolkning direkte på ordlyden i el. § 59, første ledd, hvor det står at *kun* de verdier som «klart kan føres tilbake» til skjevdelingsmidlene kan kreves skjevdelte.

Denne verdistigningen kan, dersom det allerede er tatt ut så store verdier i form av godtgjørelse for arbeidsinnsatsen at man kan se bort fra at den skyldes arbeidsinnsats, skyldes endringer i virksomheten, som nye forretningsideer, fornuftige investeringer, nye agenturer osv.

Giertsen hevder i sin artikkel⁴³ at reelle hensyn i denne situasjon ikke kan tilsi likedeling fordi ektefellen har foretatt en innsats for familien ved å ta ut en rimelig godtgjørelse. Egge⁴⁴ mener derimot at dette ikke er relevant å ta hensyn til.

Men noe som begge ikke er inne på er hvordan forholdet vil være dersom nye agenturer, nye forretningsideer og fornuftige investeringer skyldes andre ansatte i selskapet som har «frie tøyler», og ikke innehaveren selv. Vil man i dette tilfelle kunne si at denne verdistigningen nå faller inn under «klart føres tilbake til» den opprinnelige kapitalen. Dette synes jeg bør være tilfelle. På den annen side bør det også legges vekt

⁴² Giersten (2002) s.308 - 309

⁴³ Giersten (2002) s.308 - 309

⁴⁴ Egge (2005) s.169

på hvor bestemmende innflytelse innehaveren har hatt i virksomheten i det aktuelle tilfellet. Jeg er for så vidt enig med Giertsen på dette feltet. Men Egge har også et godt poeng, for ordlyden taler i retning av det Egge mener om denne situasjonen. På dette feltet trengs det en avklaring, helst av lovgiveren.

5.2.2 Vurdering av «kapitaliseringsmodellen»

Kapitaliseringsmodellen er basert på skjønn når kapitaliseringsfaktoren skal beregnes, og denne faktoren må i tillegg til å være skjønnbasert fastsettes individuelt i hvert enkelt tilfelle. Små forskjeller i denne faktoren, kombinert med langvarig ekteskap kan gi store utslag. Giertsen har i sin artikkel⁴⁵ et veldig illustrerende eksempel på dette, som for så vidt også er gjengitt av Egge⁴⁶:

«Foretakets verdi da ekteskapet ble inngått var f.eks. 1 mill.kr. Den risikofrie renten anslås til 5 %, risikopremien for bedriftsinvesteringer anslås til 5 %, og risikopremien for det aktuelle foretaket anslås til 5 %, sum 15 %. Ekteskapet varer i ti år. Når verdien ved ekteskapets inngåelse på 1 mill. kr. forrentes med 15 % i ti år, blir summen ca. 4,0 mill. kr.»

Slik sett ville resultatet blitt helt annet dersom den risikofrie renten var den samme, men risikopremiene til sammen hadde blitt satt til 5 %. Da ville man etter ti års ekteskap komme til et beløp på ca. 2,6 mill. kr. Noe som illustrerer det ganske godt, at små forskjeller i kapitaliseringsfaktoren, kombinert med langvarig ekteskap kan gi store utslag.

Et forhold som Egge⁴⁷ trekker frem i sin artikkel, som er av betydning for vurderingen av kapitaliseringsfaktoren er at det ikke alltid vil være rimelig at eierektefellen skal godtgjøres for den risikoen investeringen i næringsvirksomhet innebærer alene. Hun eksemplifiserer dette for å klargjøre hennes mening. Eksempelet hun tar med er at hvis

⁴⁵ Giersten (2002) s.308

⁴⁶ Egge (2005) s.169

⁴⁷ Egge (2005) s.170

virksomheten er organisert som enkeltpersonforetak eller som et ansvarlig selskap, vil dersom risikoen realiserer seg få betydning ikke bare for ektefellen som har investert, men for begge ektefellene. Ved en eventuell skilsmisse rett etter en konkurs vil det kanskje ikke komme noe fra ektefellen som eier den konkursrammede virksomheten.

Dette argumentet er ikke særlig tyngende etter min mening, for det er jo tross alt egne skjevdelingsmidler eierektefellen har risikert, og ikke likedelingsmidler. Disse ville ikke kommet til likedeling uansett hvordan det i utgangspunktet skulle gå med virksomheten, dersom virksomheten i helhet kunne skjevdeles. Dersom den delvis kan skjevdeles ville noe kommet til likedeling, men her er begge ektefellene med på å ta risikoen, noe også likedelingsdelen godtgjør for. For her vil begge ektefellene være med på et eventuelt overskudd eller underskudd.

Egge trekker frem et annet argument i den andre retningen i sin artikkel⁴⁸, at ved passivt eierskap ville hele avkastningen komme eierektefellen til gode, så hvorfor skal eierektefellen komme dårligere ut dersom vedkommende tar aktiv del i virksomheten.

I dette er jeg for så vidt enig i, for hva med tilfelle hvor eierektefellen jobber aktivt i virksomheten på ganske lavt plan, noe som egentlig ikke er så veldig vanlig. Men helt usannsynlig er ikke tilfelle. For det kan godt tenkes at innehaveren ikke føler seg kvalifisert for arbeidet, og innehar en rolle som mer eller mindre kan være som en daglig leder, eller medhjelper. Det kan tenkes at det er de ledende ansatte som tar avgjørelsene som gjør at virksomheten gir en bra avkastning og eierektefellen har en passiv rolle i bedriftshierarkiet, selv om vedkommende aktivt jobber i selskapet.

Metoden er fullt anvendelig, men er ressurskrevende. I tillegg til at det kan være vanskelig å finne frem til verdien av den opprinnelige skjevdelingsformuen.

Videre er både verdsettingen og fastsettelsen av kapitaliseringsfaktoren usikker og skjønnsmessig.

⁴⁸ Egge (2005) s.171

Siden det dreier seg om oppløsning av livsfellesskap, og el. § 59, første ledd setter opp uttrykket «klart føres tilbake til», bør denne verdsettelsen og kapitaliseringsfaktoren fastsettes med forsiktighet.

5.3 «Skjønnsmodellen»

5.3.1 Beskrivelse

Går ut på at man tar utgangspunkt i verdien av virksomheten på skjæringstidspunktet og konkret vurderer om deler av verdien kan kreves skjevdelt.

Her vil problemstillingen i hovedsak være tilknyttet spørsmålet om eierektefellen har tatt ut markedsmessig godtgjørelse eller ikke. Men denne markedsmessige godtgjørelsen vil på den annen side ofte være avhengig av resultatene i selskapet, dersom man har en ledende posisjon i selskapet. Lav lønn og høy utbytte kan ikke føre til økt skjevdelingskrav. Slik sett kan ikke selskapet benyttes som en «sparebøsse». Et annet problem som kan forekomme er dersom verdistigningen skyldes bruken av likedelingsmidler, f.eks. bruk av bolig som kontor, garasje som verksted og privatbilen i virksomhet.

Hvor stor del av verdistigningen som skyldes denne bruken av likedelingsmidler vil være umulig å beregne. Giertsen nevner i sin artikkel⁴⁹ at dersom likedelingsformuen har vært en så vesentlig innsatsfaktor at virksomhetens verdi for det vesentlige kan tilskrives disse faktorene må skjevdeling nektes.

Denne modellen har til forskjell fra «kapitaliseringsmodellen» ikke blitt brukt i rettspraksis ved skjevdelingskrav tilknyttet næringsvirksomhet.

5.3.2 Vurdering

Til forskjell fra «kapitaliseringsmodellen» er denne modellen fullt og helt skjønnsbasert, som det fremgår også av navnet. Denne modellen er derimot rimeligere

⁴⁹ Giersten (2002) s.312

og enklere å bruke i praksis, det også fordi den tar utgangspunkt i nåverdien av virksomheten og ikke i verdien av den opprinnelige skjevdelingsformuen.

Men «skjønnsmodellen» kan gi tilfeldige resultater og være lite veiledende i mange tilfeller.

5.4 «Sammenligningsmodellen»

5.4.1 Beskrivelse

Her vil man ta utgangspunkt i næringsvirksomheten ved ekteskapsinngåelsen eller arvefallet, sammenligne virksomheten med tilsvarende virksomhet i dag, for så å komme til nåverdien av den opprinnelige virksomheten.

Denne modellen har heller ikke blitt brukt i rettspraksis ved skjevdelingskrav tilknyttet næringsvirksomhet. Dette i likhet med «skjønnsmodellen».

5.4.2 Vurdering

Ulempen er at det er få virksomheter som omsettes, i tillegg vil det være en vanskelig vurdering å finne frem til en «tilsvarende» virksomhet. Er alle kiosker like? Er det forskjell på en kiosk på et lite tettsted og i storby? Er kiosk med stengetid kl. 23 og kiosk som kan holdes åpent 24 timer like? Svaret er nei på alle spørsmål her, så innenfor en og samme bransje vil det være mange små detaljer som vil gi utslag på verdien av virksomheten. I tillegg vil det være vanskelig å finne «tilsvarende» virksomhet på felter hvor teknologien har ført til store endringer.

5.5 Sammenligning og vurdering av de ulike modellene

«Kapitaliseringsmodellen» er den av dem som har det beste teoretiske grunnlaget og gir i grunn den beste løsningen. Men det er enkelte tilfeller hvor denne metoden kanskje ikke er den aller beste. For den er tidskrevende og bygger på forutsetninger som det kan være store uenigheter om for eksempel kapitaliseringsfaktoren, som vil i de fleste

tilfellene være forskjellig alt etter hvem som vurderer virksomheten. I situasjoner hvor virksomheten ikke er særlig forandret med hensyn til art og omfang vil denne modellen fremstå som komplisert, arbeidskrevende og slik sett meget upraktisk. Der virksomheten har gjennomgått store forandringer med hensyn til art og omfang vil denne metoden stort sett gi «riktig» resultat. I enkelte situasjoner kan det tenkes at «skjønnsmodellen» gir det beste resultatet. Dette vil være tilfelle hvor virksomheten ikke har endret karakter eller omfang i særlig grad i løpet av ekteskapet. Dersom det har skjedd store endringer, vil det være vanskelig å komme til et bestemt beløp som kan skjevdeles ved anvendelse av denne modellen. Den enkleste modellen er nok «sammenligningsmodellen». Selv denne vil kunne brukes i begrenset omfang. Denne modellen vil kunne brukes i tilfeller der det er mulig å identifisere «tilsvarende virksomhet». Dette vil som tidligere nevnt ikke være enkelt. Men der man greier å finne en «tilsvarende virksomhet» vil denne modellen fremstå som både enkel, god og gi et gjennomsnittlig riktig resultat. Denne metoden er også den minst ressurskrevende av samtlige, og slik sett er den bra. For de tidligere ektefellene vil helst få mest mulig på et skifte og vil helst ikke at store deler av formuen skal tilfalle advokater og andre eksperter på feltet.

«Skjønnsmodellen» og «sammenligningsmodellen» har ikke fått den anerkjennelsen av det norske rettssystemet som tilfelle er for «kapitaliseringsmodellen», noe som ikke er helt heldig for deres «overlevelse». Disse modellene utelukker ikke hverandre i utgangspunktet. Og i den enkelte tilfelle vil flere av dem sammen kunne gi det beste resultatet⁵⁰, akkurat som de forskjellige verdsettelsesmetodene. Derfor kunne det vært bra for «overlevelsen» av modellene, at de fikk anerkjennelse fra domsapparatet.

⁵⁰ Egge (2005) s.185

6 Avslutning

Vi har fått svar på mange av spørsmålene som dukker opp ved oppløsning av ekteskap og samboerskap når det er krav tilknyttet næringsvirksomhet bla. gjennom praksis fra Høyesterett og praksis fra lagmannsrettene. Men enkelte viktige spørsmål er fremdeles ikke blitt behandlet i rettspraksis på feltet selv etter om lag 18 års tid. I tillegg gjenstår det å se om Høyesterett i fremtiden tar avstand fra noen av lagmannsrettsavgjørelsene.

Mange av de uløste spørsmålene får man sikkert svar på med tiden gjennom rettspraksis.

Men det er jo tross alt lovgiverens oppgave å gi regler, ikke domstolenes. Så kanskje det er best at lovgiveren tar en nærmere titt på reglene, spesielt rundt skjevdeling, herunder forholdet til næringsvirksomhet.

Litteraturliste

Artikler:

Egge, Randi. *Skjevdeling av næringsvirksomhet*. I: Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål (FAB). 2005-3, side 160 - 186.

Giertsen, Johan. *Kan selskapsandeler holdes utenfor delingen på et ektefelleskifte?*. I: Lov og Rett (LoR). 2003, side 630 - 633.

Giertsen, Johan. *Skjevdeling av foretak: Avgrensning og verdsettelse av skjevdelingsformuen*. I: Bonus Pater Familias: Festskrift til Peter Lødrup. 2002, side 301 - 612.

Sverdrup, Tone. *Sameie i ekteskap og samboerforhold*. I: Jussens Venner. 2000, side 251 - 271.

Bøker:

Bull, Kirsti Strøm, *Avtaler mellom ektefeller*, Oslo, TANO, 1993

Eeg, Thomas, *Deling av ektefellers formuer*, Bergen, Fagbokforlaget, 2006.

Eide, Erling og Endre Stavang, *Rettsøkonomi*, Oslo, Cappelen, 2008.

Garner, Bryan A., *Black's law dictionary*, 9.utgave, Dallas - Texas - USA, Thomson Reuters, 2009.

Gisle, Jon, *Jusleksikon*, 4.utgave, Drammen, Kunnskapsforlaget, 2010.

Hansen, Einar og Åge Lind, *Norsk - engelsk økonomisk – juridisk ordbok*, 2.utgave, Bergen, Cappelen, 2010.

Holmøy, Vera og Peter Lødrup, *Ekteskapsloven – og enkelte andre lover med kommentarer*, 2.utgave, Oslo, Gyldendal, 2001.

Lødrup, Peter og Tone Sverdrup, *Familieretten*, 6. utgave, 2009.

Lødrup, Peter og Tone Sverdrup, *Oversikt over familieretten*, 3. utgave, 2011.

Møller, Bjarne, *Bedriftsverdsettelse*. Oslo, Ad Notam forlag AS, 1989.

Verdsettelse i teori og praksis. Gunnar A. Dahl m.fl. Oslo, Cappelen, 1997.

Woxholth, Geir. *Selskapsrett*. 2.utgave, Oslo, Gyldendal, 2007.

Dommer:

Høyesterett - Dom: 2001-05-30. HR-2000-1151 - Rt-2001-716

Høyesterett - Dom: 2001-04-24. HR-2000-681 - Rt-2001-572

Agder lagmannsrett - Dom: 2011-01-03. LA-2010-115371

Agder lagmannsrett - Dom: 2008-04-30. LA-2007-172638

Agder lagmannsrett - Dom: 2007-06-12. LA-2007-17920 - RG-2007-1258

Agder lagmannsrett - Dom: 2002-12-06. LA-2002-65

Agder lagmannsrett - Dom: 1999-12-30. LA-1999-314

Agder lagmannsrett - Dom: 1997-12-19. LA-1997-845

Borgarting lagmannsrett - Dom: 2010-06-28. LB-2009-181996 - RG-2010-1125

Borgarting lagmannsrett - Dom: 2009-08-31. LB-2008-186582

Borgarting lagmannsrett - Dom: 2008-11-19. LB-2008-15716

Borgarting lagmannsrett - Dom: 2008-06-26. LB-2007-49569

Borgarting lagmannsrett - Dom: 2008-04-17. LB-2007-178530

Borgarting lagmannsrett - Dom: 2007-12-17. LB-2007-79441

Borgarting lagmannsrett - Dom: 2007-02-23. LB-2006-46683

Borgarting lagmannsrett - Dom: 2005-08-25. LB-2004-6798

Borgarting lagmannsrett - Dom: 2005-02-07. LB-2003-10249-2

Borgarting lagmannsrett - Dom: 2002-06-21. LB-2001-546

Borgarting lagmannsrett - Dom: 2001-09-04. LB-2000-3238

Borgarting lagmannsrett - Dom: 2000-12-22. LB-2000-1521

Borgarting lagmannsrett - Dom: 2000-03-10. LB-1999-2501

Borgarting lagmannsrett - Dom: 1998-09-03. LB-1997-271 - RG-1999-647

Eidsivating lagmannsrett - Dom: 2007-06-27. LE-2007-30335

Eidsivating lagmannsrett - Dom: 2002-02-21. LE-2001-655

Frostating lagmannsrett - Dom: 2008-05-13. LF-2007-191082

Frostating lagmannsrett - Dom: 2007-02-19. LF-2006-125447

Frostating lagmannsrett - Dom: 2005-03-30. LF-2004-33162

Frostating lagmannsrett - Dom: 2005-02-22. LF-2004-85364

Frostating lagmannsrett - Dom: 2003-10-28. LF-2003-523

Frostating lagmannsrett - Dom: 1997-02-17. LF-1996-893 - RG-1997-1615

Frostating lagmannsrett - Dom: 1995-06-22. LF-1995-46

Frostating lagmannsrett - Dom: 1994-12-16. LF-1994-570

Gulating lagmannsrett - Dom: 2011-05-31. LG-2010-103276

Gulating lagmannsrett - Dom: 2010-06-03. LG-2009-192339

Gulating lagmannsrett - Dom: 2007-01-18. LG-2006-4909

Gulating lagmannsrett - Dom: 2007-06-13. LG-2007-15797

Gulating lagmannsrett - Dom: 2005-10-03. LG-2004-10078

Gulating lagmannsrett - Dom: 2004-11-29. LG-2003-5274

Gulating lagmannsrett - Dom: 2004-03-19. LG-2003-2875 - RG-2004-822

Gulating lagmannsrett - Dom: 2003-03-19. LG-2002-891

Gulating lagmannsrett - Dom: 2002-05-31. LG-2001-1778

Gulating lagmannsrett - Dom: 1999-12-09. LG-1999-126

Gulating lagmannsrett - Dom: 1998-05-22. LG-1997-2025

Hålogaland lagmannsrett - Dom: 2007-05-24. LH-2007-19151

Hålogaland lagmannsrett - Dom: 2005-12-12. LH-2005-135514

Lover og forarbeider:

Lov om ekteskap (ekteskapsloven) av 4.juli 1991 nr. 47

Ot.prp. nr. 28 (1990-1991) Ekteskap.

Nettsider:

Høyesterett, *Virksomheten i Høyesterett 2010*,

<http://www.domstol.no/no/Enkelt-domstol/-Norges-Hoyesterett/Om-Hoyesterett/Hoyesteretts-virksomhet/>

SSB, *Areal og befolkning i tettsteder*, 2010

http://statbank.ssb.no/statistikkbanken/Default_FR.asp?PXSid=0&nvl=true&PLanguage=0&tilside=selectvarval/define.asp&Tabellid=04860